

A few of the questions in this Pre-Test Paper will be asked in the Final Examination to be held on Sunday, 1 March 2015. Use the latest editions of the exam books.

BOCHASANWASI SHRI AKSHAR PURUSHOTTAM SWAMINARAYAN SANSTHA
SATSANG EXAMINATIONS

PRE-TEST: SATSANG PRAGNA-1 : PAPER - 1

JANUARY 2015

Time: 9.00 to 12.00 pm

Total Marks: 100

For absent examinees, please return this sheet only.

Please do not damage in any way the 'bar code' printed above.

Compulsory: To be filled by Examinee only

Answer books without the signature of the Class Supervisor will not be considered valid.

Birthdate of Examinee

D	D	M	M	Y	Y	Y	Y
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

Education of Examinee

Class Supervisor should only sign after checking the printed personal details and the compulsory written details above.

Signature of Class Supervisor

Please follow the instructions written on the back side.

Paper Checker's Signature

Paper Checker's Note:

For Moderation Dept.	Question No. (Marks)	Marks Obtained
	1 (4)	
	2 (4)	
	3 (4)	
	4 (4)	
	5 (9)	

Section-1, Total Marks (25)

For Moderation Dept.	Question No. (Marks)	Marks Obtained
	6 (12)	
	7 (8)	
	8 (12)	
	9 (8)	

Section-2, Total Marks (40)

For Moderation Dept.	Question No. (Marks)	Marks Obtained
	10 (5)	
	11 (6)	
	12 (3)	
	13 (6)	
	14 (15)	

Section-3, Total Marks (35)

મોડરેશન વિભાગ માટે જ

ગુણ આંકડામાં

શબ્દોમાં

ચેકરનું નામ

Important Instructions For Satsang Exam Students

1. Students can appear for the Satsang Exams from Prarambh to Pragna - 3 after passing each exam.
2. Satsang exam is only valid for use by the candidate identified on the top sheet, and only at the designated center, in the specified medium (Gujarati, Hindi, English) and for the exam level (e.g. Prarambha, Pravesh, Parichay, etc.) indicated. **Any difference will not be allowed and considered as disqualify.**
3. The medium (Gujarati, English, Hindi) and the exam level in which candidates take **the Pre-Test** will be the medium in which they must take the Final Exam. Answer books bearing details of candidates different from the Final List **will not be accepted for marking.**
4. On the day of the Final Satsang Examinations, all examinees should obtain the signature of the class supervisor on the top sheet of answer book bearing their own personal details only. Answer books without the signature of the Class Supervisor will **not** be accepted for marking.
5. Write your answers with either a blue or black pen only. Answers written in pencil, or with a red, green or any other coloured pen will **not be considered valid**. Answers written in more than one coloured ink will not be considered valid.
6. Follow the instructions while answering. Answers crossed out will not be considered valid. Answers will not be considered valid if they are not written in legible handwriting. Please write clearly and legibly. **Answer papers with more than one type of handwriting will not be accepted and considered as disqualify.**
7. Examinations taken at **unauthorized locations** or in which the exam rules have been violated will not be considered valid.
8. Without the prior permission of the Satsang Exam Division in India, answer papers written by substitute writers in place of the original candidate will **not be accepted for marking.**
9. Candidates who wish to change the center at which they will sit the Final Exam **must inform and take prior permission** of the Satsang Exam Division in India. Otherwise their answer sheet **not be accepted for marking.**
10. Candidates who have registered for both papers of Satsang Pragna Exam and candidates sitting the Satsang Pravesh, Parichay and Pravin exams should give both papers. **Presence in only one paper will not be accepted for marking.**
11. **In the Final Examination answers written on extra pages will not be accepted for marking.**
12. Candidates will not be allowed to keep any electronic items, such as, mobile phones, tablets, laptops, etc. in the examination room.
13. **Before filling the Application Form for the Pragna Exam, Please note the following points:**
 - Students according to their choice can appear for both the Question Papers in the same year or appear for the 1st paper in the first and the 2nd paper in the following year for any of the Pragna Exams. **One can only appear for the 2nd Paper after passing the 1st Paper.** Candidates opting to sit only one of the two papers for any of the Pragna examinations must score 45 Marks to pass.
 - Student should make his/her choice while registration. Pragna candidate can choose first paper or Both papers. **Select the first paper if the student wishes to appear for the first paper and if he/she wishes to appear for both papers select both papers.** Candidates who have registered for both papers of Satsang Pragna Exam should give both papers. **Presence in only one paper will be considered as disqualify.** Candidates who appear for both papers in the same year must score a combined minimum of 90 Marks to pass.
 - After passing the 1st paper, one can **postpone** appearing for the 2nd paper for a **maximum of 1 Year.**
 - If two students are eligible for a prize then the one who has appeared for **both exams together** will be **rewarded with 10% marks** and thus become a candidate for the prize.
 - **Note : Now all students who have passed the India Pravin Exams can appear for the Pragna - 1 Exam.**
14. **No valid registration!!! No result.**

SECTION 1: 'VACHANAMRUT' - 1st Edition, December - 2011

Q.1 Answer ALL of the following, using one sentence (not just one word) for each answer. (Total Marks: 4)

1. Who should be considered to be extremely great according to Gadhada I 27?

.....

.....

2. When is mayik vision disappear?
3. What does a devotee who does not have love towards God not attain?
4. What good does a Satpurush do for those who associate with him?

Q.2 Write the main points on any TWO of the following questions. (In 4-5 lines each.) (Total Marks: 4)

1. How should one think of God's glory according to Gadhada I 60?
2. Based to Panchala 3, write a remedy to eradicate flaws like egotism, jealousy etc.
3. According to Gadhada I 37, why is even an ordinary person dear to Shriji Maharaj?
4. Between who and Purushottam Bhagwan does no distance remain?

()

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Q.3 Write on any ONE of the following examples and clarify its principle. (In 4-5 lines.) (Total Marks: 4)

1. He never remembers his home, his family or other objects that he renounced as faeces.
2. Example of drinking bhang.
3. A red-hot branding iron.

() **Example:**

.....

.....

.....

.....

.....

Principle:

.....

.....

.....

()

.....

.....

.....

Q.7 Write short notes on any TWO of the following topics. (Each short note should contain two incidents of five lines each.) (Total Marks: 8)

1. Festivals celebrated by Shri Hari and their purpose.
(Only incidents from 'Religious Assembly in Manavadar' to 'Satsang in Kutch')
2. Purpose of Nilkanth Varni's travels throughout India.
(Only incidents from 'Travels to South India' to 'Beginning the Spread of Bhagvat Dharma')
3. A promoter of devotion: Ghanshyam as a child. (Only incidents of 'Ghanshyam Given Sacred Thread')

() **Incident 1:**

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Incident 2:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Q.8 Describe any THREE of the following incidents and give your thoughts. (Write incidents in eight lines and thoughts in four lines.) (Total Marks: 12)

1. Deeds of Kalidatt.
2. At the house of Khima Patel in Dangra.
3. In Setubandh Rameshwar.
4. In Kapil Muni's Ashram.
5. Harji Thakkar meets Shriji Maharaj.

() **Incident:**

.....

This image shows a full page of white paper with horizontal dashed lines, typical of primary school handwriting practice paper. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Thoughts:

.....

.....

.....

Q.9 Describe the personality of any ONE of the characters below through incidents. (Total Marks: 8)

1. Raja Ranbahadur Shah 2. Lalji Suthar

() **Incidents:**

[illegible]

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Personality:

.....

.....

SECTION 3: 'DHARMIK VIDHANO ANE BHAVNAO' - 6th Gujarati Edition, January - 2012
AND GENERAL KNOWLEDGE ESSAY

Q.10 Answer All the following, using one sentence (not just one word) for each answer.
(Total Marks: 5)

1. What does the arti symbolize?
.....
.....
2. Which rite is a personal meeting with God?
3. What is the Satsang assembly a gateway to?
4. What does puja give us?
5. What is the tilak chandlo a sign of?

Q.11 Write short answers to the following questions. (In 4-5 lines each.) (Total Marks: 6)

1. What should the kanthi be made of?
.....
.....
.....
.....
.....
2. What is a rosary?
3. What is the importance of teaching values from childhood?

Q.12 Write the main points on any ONE of the following. (In 10 lines.) (Total Marks: 3)

1. What are the benefits of chanting the mantra?
 2. What does Param Pujya Pramukh Swami Maharaj say about daily personal puja?
- ()
-
-

1. 'Watching TV relaxes the mind.' How true is this statement?
2. Why should onions and garlic not be eaten?

[illegible]

Q.14 Write an essay on any ONE of the following topics. (In approx 35-40 lines.) (Total Marks: 15)

1. Chimes of the messenger of God
(Swaminarayan Prakash (Gujarati), October-2014, pp. 5 to 9, 77)
2. Shastriji Maharaj: A divine personality
(Swaminarayan Prakash (Gujarati), September-2014, pp. 8 to 11)
3. A stable mind (Swaminarayan Prakash (Gujarati), January-2012, pp. 5 to 7)

()

.....

.....

.....

👉 Above three essays (ગુજરાતી ભાષામાં) are shown in the following pages

[illegible]

* * *

 Important Note: Past Papers and their solutions can be downloaded and printed free from the B.A.P.S. Swaminarayan Sanstha's website - link : <http://www.baps.org/Satsang-Exams.aspx>

આગામી વર્ષે ૧ માર્ચ, ૨૦૧૫ના રોજ લેવાનાર મુખ્ય પરીક્ષાની પૂર્વતૈયારી માટે મુકાતા પ્રી-ટેસ્ટના સંપૂર્ણ પ્રશ્નપત્રો હંમેશ મુજબ જાન્યુઆરીમાં (1st January, 2015ના રોજ) મુકાશે. નિબંધ એ સામાન્ય જ્ઞાન સહિત મુક્ત વિષય હોય છે, જે અભ્યાસક્રમના પુસ્તકોમાંથી પૂછાતા નથી. આથી પરીક્ષાર્થીઓ નિબંધની તૈયારી સારી રીતે કરી શકે તે હેતુસર આપણે વહેલાસર ફક્ત તે યાદી આપની સમક્ષ મૂકી છે.

પ્રી-ટેસ્ટના નિબંધોની યાદી - List of Pre-test Essays

પ્રાણ - ૧ - પ્રશ્નપત્ર - ૧ (Pragna - 1 - Paper - 1)

૧. હરિના હલકારાની વાગે ઘૂઘરી (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ - ઓક્ટોબર - ૨૦૧૪, પા. નં. ૫ થી ૮, ૭૭)
1. Chimes of the messenger of God
૨. શાસ્ત્રીજી મહારાજ : દિવ્યયુગપુરુષ (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ - સપ્ટેમ્બર - ૨૦૧૪, પા. નં. ૮ થી ૧૧)
2. Shastriji Maharaj: A divine personality
૩. નિશ્ચલાબુદ્ધિ (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ - જાન્યુઆરી - ૨૦૧૨, પા. નં. ૫ થી ૭)
3. A stable mind

પરીક્ષાર્થી શ્રી,

સસ્નેહ જય શ્રી સ્વામિનારાયણ

સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષા માર્ચ ૨૦૧૫ના નિબંધોની પૂર્વ તૈયારી માટે નીચે જણાવેલ માર્ગદર્શન અને સૂચનો ધ્યાનમાં લેવા વિનંતી.

૧. નિબંધ એટલે કોઈ નિશ્ચિત વિષય ઉપર વ્યવસ્થિત, ચિંતનપૂર્વક અને મુદ્દાસરનું લખાણ. સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષામાં પૂછાતા નિબંધો સામાન્ય જ્ઞાનના આધારે, પરીક્ષાર્થીના દૈનિક જીવનમાં સત્સંગના સદ્વાંચન અને કથા શ્રવણ અને મનન દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનની કસોટી કરતા ૩૫ થી ૪૦ લીટીમાં લખવાના હોય છે.
૨. પરીક્ષાર્થીઓની માગણીને માન આપીને આ વર્ષે પ્રી-ટેસ્ટમાં પૂછાનાર નિબંધોના વિષયો અગાઉથી પરીક્ષાર્થીના એકાઉન્ટમાં અપલોડ કરવામાં આવ્યા છે.
૩. પ્રી-ટેસ્ટમાં જે તે પરીક્ષામાં પૂછાનાર નિબંધોના ત્રણે ત્રણ વિષયો આપવામાં આવ્યા છે. માર્ચ ૨૦૧૫ની ફાઈનલ પરીક્ષામાં આ ત્રણ વિષયોમાંથી કોઈપણ એક નિબંધ ચોક્કસપણે પૂછાશે જ. માટે જો આપ આ ત્રણે ત્રણ વિષયો તૈયાર કરશો તો આપ ચોક્કસપણે એક નિબંધ મુખ્ય પરીક્ષામાં ખૂબ જ સારી રીતે લખી શકશો.
૪. આ નિબંધોનું સામાન્ય બંધારણ, લખાણ(મેટર) જૂના ‘સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ’માંથી લેવામાં આવે છે.
૫. અહીં આપેલા નિબંધોનું લખાણ કેવળ દિશા સૂચક છે. આ જ લખાણ ગોખીને પરીક્ષામાં લખવાની જરૂર નથી. આથી વિશેષ સારા મુદ્દાઓનું ચિંતન-મનન કરી આપની રીતે પૂર્વ તૈયારી કરીને લખી શકો છો.
૬. ગુજરાતી માધ્યમ (ભાષા) સિવાયના પરીક્ષાર્થીઓ માટે : આ નિબંધોનું મૂળ પ્રકાશન ગુજરાતી ભાષામાં જ હોવાથી તેનું શબ્દશઃ ભાષાંતર ન કરતાં, તેનો ભાવાર્થ સમજીને પરીક્ષાર્થીએ પોતાની રીતે સમજીને તૈયારી કરવાની રહેશે. પરીક્ષા કાર્યાલય અંગ્રેજી કે હિન્દી ભાષામાં આ નિબંધોનું ભાષાંતર આપી નહિ શકે. તેથી ભાષાંતર કરવા અંગેનો પત્રવ્યવહાર કે ઈ-મેલ પણ પરીક્ષા કાર્યાલયને કરશો નહિ તેવી નમ્ર વિનંતી છે.
૭. ગુજરાતી ભાષા વાંચી, લખી કે બોલી ન શકતા હોય તેવા પરીક્ષાર્થીઓએ માતા-પિતા, વડીલો કે અન્ય સ્વજનો-સ્નેહીઓ પાસે વંચાવીને નિબંધનો ભાવાર્થ સમજી પોતાની રીતે, પોતાના શબ્દોમાં લખીને તૈયારી કરવાની રહેશે.
૮. One essay from the above list of essays will be asked in the Final Examination of March-2015.

સત્સંગ પ્રાશ-૧

નિબંધ - ૧

હરિના હલકારાની વાગે ઘૂઘરી

Chimes of the messenger of God

‘હરિના હલકારાની વાગે ઘૂઘરી...’

ભગવાનની વાતની ગાંસડીઓ ભરી ભરીને ગામોગામ તેની લહાણી કરવા ધૂમતા હરિના હલકારા એટલે કે ખેપિયાનું આ પંક્તિમાં અદ્ભુત ચિત્ર ખડું થયું છે. ભગવાને એને બાંધી આપેલી ઘૂઘરી ગામોગામ ખણકે છે, એ ખણકાટથી આકર્ષાઈને સૌ એની પાસે દોડી દોડીને પહોંચે છે, ગાંસડીઓ ભરી ભરીને ભગવાનની વાતો લઈ જાય છે.

હલકારા પાસે પોતાની કોઈ ગાંસડી નથી.

હલકારા પાસે પોતાની કોઈ ઘૂઘરી પણ નથી.

હલકારા પાસે પોતાની એવી કોઈ વાત નથી, જે એની પોતાની ઉપજાવેલી હોય.

હલકારા પાસે તો એ જ છે, જે એને હરિએ આપ્યું છે. અને એની જ સૌને લહાણી કરવાનું એનું લક્ષ્ય છે.

હલકારાને કોઈ સ્વાર્થ નથી. એને તો ભગવાનનો આદેશ છે, આ ગાંસડીઓ લઈ જાવ. કારણ કે આમાં જ લોકોના કલ્યાણનું રહસ્ય ભર્યું છે.

સન ૧૮૦૭માં હરિના એવા વિરલ હલકારાની ઘૂઘરી સૌને સંભળાઈ હતી, જ્યારે બોચાસણમાં શિખરબદ્ધ મંદિરમાં શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજને પધરાવીને બ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્રીજી મહારાજે તેમની પ્રથમ આરતી ઉતારી. એમણે અક્ષરપુરુષોત્તમ ઉપાસનાની ગાંસડીની લહાણી કરી ત્યારે એ ગાંસડીઓ એમની પોતાની બાંધેલી નહોતી. એ તો ભગવાન સ્વામિનારાયણે આપેલા વૈદિક સિદ્ધાંતની ગાંસડીઓ હતી. શાસ્ત્રીજી મહારાજને એવો કોઈ વ્યક્તિગત સ્વાર્થ નહોતો કે જે એ ગાંસડીઓમાં બંધાયો હોય. એમની પાસે એવી કોઈ વાત નહોતી, જે એમની બનાવેલી હોય. જે કાંઈ હતું તે સ્વામિનારાયણ ભગવાનનું હતું. પણ તોય એ દિવ્ય હલકારાની ઘૂઘરીઓ સાંભળીને કેટલાક લોકોએ વિરોધ કર્યો. કેટલાક એમ કહેતા હતા કે અક્ષરપુરુષોત્તમની આ સવારી બોચાસણ ગામની બહાર ક્યારેય નહીં નીકળે, અક્ષરપુરુષોત્તમની ઘૂઘરીઓનો આ નાદ ગામની સીમને ક્યારેય નહીં વળોટે.

પણ વાત કંઈક જુદી બની.

આજે સો વર્ષે, સન ૨૦૧૪માં, અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજની સવારી બોચાસણની બહાર નીકળીને ધરતીને આંટો દઈ છેક અમેરિકામાં રોબિન્સવિલમાં આવી પહોંચી છે, જ્યાં બ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્રીજી મહારાજના જ પરમ શિષ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજે અભૂતપૂર્વ શિખરબદ્ધ મંદિર રચીને તેમાં મધ્યખંડમાં બિરાજમાન અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજની પ્રાણપ્રતિષ્ઠાની આરતી ઉતારી છે. ફરી હરિના હલકારાની ઘૂઘરી રણકી ઊઠી છે, જેનો નાદ સૌને સંમોહિત કરે એવો અલૌકિક છે.

સો વર્ષ પહેલાં શાસ્ત્રીજી મહારાજે ઈતિહાસ રચ્યો હતો.

સો વર્ષે એમના જ પરમ શિષ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજે એક વધુ નવો ઈતિહાસ રચ્યો છે.

સમય બદલાયો છે, પરિમાણો બદલાયાં છે, સ્થળ અને સંદર્ભો બદલાયાં છે, માણસો બદલાયાં છે. આજથી સો વર્ષ

પહેલાંના એ પ્રસંગે બોચાસણમાં મુઢીભર હરિભક્તો હતા, અને આજે? આજે કાળાડિબાંગ મેઘ ગડગડાટી બોલાવે એવા જયકારોની ગર્જના કરતી હજારોની ભક્તમેદની રોબિન્સવિલમાં ઊમટે છે. સો વર્ષમાં આવું તો કેટકેટલું બદલાયું છે!

પણ, નથી બદલાઈ એની દિવ્યતા.

નથી બદલાઈ શુદ્ધ નિષ્ઠાની ચઢતી લયની ખુમારી.

કારણ ?

કારણ કે અહીં ભગવાનની જ વાત વહેંચવાની છે.

કારણ કે અહીં એમણે જ આપેલા સિદ્ધાંતનું દિવ્ય છત્ર છે.

કારણ કે અહીં ભગવાનનું પ્રગટપણું ચિરંતન છે.

અને એટલે જ, અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજની સવારી લઈને ૮૩ વર્ષીય પ્રમુખસ્વામી મહારાજ અમેરિકામાં પધાર્યા ત્યારે હજારો ભક્તોની મેદનીએ અધ્યાત્મકતાનું એક અપૂર્વ મોજું અનુભવ્યું.

આજથી બરાબર એક શતાબ્દી પહેલાં, અમેરિકાના એક કટાક્ષખોર વિચક્ષણ લેખક માર્ક ટ્વેઈન અને વિશ્વના પ્રાચીન ઇતિહાસની સમાલોચના કરનાર પ્રખર અમેરિકન ફિલોસોફર વિલ ડ્યુરાંએ ભારતીય સંસ્કૃતિની સુંગધથી અંજાઈ જઈને જે લખ્યું છે તે આજેય રોમાવલિ ખડી કરી દે તેવું છે. ભારતની ગરિમાગાથા ગાતાં એ અમેરિકન વિદ્વાનોની છાતી અસ્મિતાથી ગજ ગજ ફૂલતી હતી. એ વાતને આજે સો-સો વર્ષનાં વ્હાણાં વાઈ ગયાં છે, પરંતુ આજે એક શતાબ્દી પછીયે તેની એવી ને એવી તાજગી અમેરિકનોએ માણી - અમેરિકામાં ઉત્તર-પૂર્વ પ્રાંતમાં ન્યૂજર્સી રાજ્યમાં આવેલા રોબિન્સવિલ નગરમાં, પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજના સાંનિધ્યમાં.

એક શતાબ્દી પૂર્વે અમેરિકન પ્રબુદ્ધો ભારતીય કલા, ભારતીય શાણપણ અને ભારતીય અધ્યાત્મ પર ઓવારણાં લેતા હતા, ત્યારે આજે શતાબ્દી પછી પુનઃ અમેરિકાની ધરતી પર ભારતીય સંસ્કૃતિનાં મંદિરના એવાં જ ઓવારણાં લેવાતાં જોઈને હૈયે અસ્મિતાની ભરતી ઊભરાઈ આવે છે.

અમેરિકાના પ્રસિદ્ધ નેતા ફ્રેન્ક પલોન પ્રમુખસ્વામી મહારાજે રોબિન્સવિલમાં રચેલા આ નવીનતમ અક્ષરપુરુષોત્તમ મંદિરનાં દર્શન કરતાં બોલી ઊઠ્યા હતા : ‘હું અતિશયોક્તિ કર્યા વગર કહું તો ન્યૂજર્સીના આંગણે આવું સુંદર અને પવિત્ર મંદિર હોવું તે એક અતિ અદ્ભુત બાબત છે. હજુ સુધી મેં કોઈ પણ ધર્મસ્થાનમાં આવું અદ્ભુત અને સુંદર કોતરણીકામ નિહાળ્યું નથી. આટલા મોટા પ્રમાણમાં અહીં ભક્તોની ઉપસ્થિતિ છે તે આ મંદિર પ્રત્યેના તેમના આદર અને શ્રદ્ધાનું પ્રમાણપત્ર છે.’

તો, કેથી ગુડવાઈન નામની એક અમેરિકન એજ્યુકેશનિસ્ટ મહિલા આ મંદિરને માણતાં બોલી ઊઠે છે : ‘અજાયબીભર્યું અને આકર્ષક સ્થાન! ઘડીના પલકારામાં કોઈ અજબ દુનિયામાં પહોંચી ગયાની લાગણીથી રોમાંચિત થઈ જવાયું! પથ્થર જેવી તદ્દન સામાન્ય અને કઠોર વસ્તુ નાજુક અને નયનરમ્ય બની આવા રમણીય અને ભવ્ય સ્થાપત્યમાં રૂપાંતરિત થઈ શકે છે! એ હજુ માન્યામાં નથી આવતું. આ સંકુલની પૂર્ણતાનો (અક્ષરધામ મહામંદિરનો) હું ઈંતેજાર કરું છું. અતિ મનોહર અને મોહક!’

અમેરિકાની પ્રસિદ્ધ સમાચાર સંસ્થા હર્ફિંગ્ટન પોસ્ટે મંદિરનાં દિલ દઈને વધામણાં કર્યાં. તેમાં પ્રસિદ્ધ ધર્મગુરુ સાધુ વાસવાનીના અનુયાયી માનવ લાલવાણીને ટાંક્યા છે. માનવ લાલવાણી હર્ફિંગ્ટન પોસ્ટને કહે છે, ‘બી.એ.પી.એસ. સંસ્થા આ મંદિર દ્વારા હિન્દુ સંસ્કૃતિ અને પરંપરાને ન્યૂજર્સીમાં લઈ આવી છે... હું બી.એ.પી.એસ.નો અનુયાયી નથી છતાં, બી.એ.પી.એસ. સંસ્થાએ ન્યૂજર્સીને આ અક્ષરધામ પરિસર માટે પસંદ કર્યું છે, તેથી હું રોમાંચિત થઈ ગયો છું... મારી ઉમરના હિન્દુઓ ખરેખર એટલા માટે આનંદિત છે કે અહીં કંઈક એવું બની રહ્યું છે, જેના માટે અમને ગૌરવ થાય છે. હિન્દુ ધર્મના તમામ સંપ્રદાયના લોકો ખરેખર આનંદિત થઈ ગયા છે.’

વોશિંગ્ટન ડી.સી. ખાતેના ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયાના બ્યૂરો ચીફ ચિદાનંદ રાજઘાટે ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયાની આંતરરાષ્ટ્રીય રવિવારીય આવૃત્તિમાં મંદિરને મન ભરીને બિરદાવ્યું. ચિદાનંદ લખે છે, ‘એટલી બારીકાઈથી અને એટલી અદ્ભુત રીતે અહીં સ્તંભો અને છત કલાકૃત કરવામાં આવ્યાં છે કે એક અમેરિકન મુલાકાતી બોલી ઊઠ્યો કે, મારી ઈંદ્રિયો જાણે સમાધિ પામી ગઈ છે! દીવાલ કે છતનો એક પણ ભાગ સામાન્ય જોવા મળતો નથી. એકે એક ફૂટ, એકે એક ઈંચ, દીવાલથી દીવાલ અને ફરસથી છત સુધી ઈંચથી લઈને કેટલાક ફૂટ સુધીનાં કદનાં કલાત્મક શિલ્પોથી ભરચક છે, જે હિન્દુ ધર્મની વિવિધતા અને

ગહનતાનો જાણે ઉત્સવ મનાવે છે !’

અમેરિકાના હવાઈટાપુ પર હિન્દુ ધર્મની ધૂણી ધખાવીને બેઠેલા અને પ્રસિદ્ધ ‘હિન્દુઈઝમ ટુડે’ સામાયિકના સૂત્રધાર સંન્યાસી પૂજ્ય પરમાચાર્યજી બોલી ઊઠ્યા : ‘મંદિરમાં પ્રવેશતાં જ ચિત્તની શાંતિનો અદ્ભુત અનુભવ થાય છે. અહીં કલા ઠાંસી ઠાંસીને ભરી છે, પણ કલાનો ઘોંઘાટ નથી. એટલે જ અહીં મનની વૃત્તિઓ પાછી વળે છે, ભગવાનની દિવ્ય અનુભૂતિ અનુભવે છે.’

આવા અનેક હૃદયોદ્ગારો સાથે સૌ ઉજ્જવળ આશા વ્યક્ત કરતાં બોલી ઊઠે છે : પ્રમુખસ્વામી મહારાજે આટલું ભવ્ય અને દિવ્ય મંદિર રચ્યું છે તો અક્ષરધામ મહામંદિર તો કેવુંય હશે ? બોચાસણથી ગુંજતી થયેલી હરિના હલકારાની ધૂધરી આજે અમેરિકામાં હજારો લોકોના કાનમાં ગુંજવા લાગે છે. અને સૌ કલ્પનાના મહાસાગરમાં વિહાર કરવા લાગી જાય છે.

હા, આ એક જ મંદિર નહીં, આ પૂર્વે પ્રમુખસ્વામી મહારાજે અમેરિકામાં રચેલાં ૮૯ વિશાળ મંદિરો અને સાથે પથ્થરમાંથી નિર્મિત પરંપરાગત શૈલીનાં ભવ્ય શિખરબદ્ધ મંદિરોની ધજાઓ અમેરિકાના ગગનમાં ફરકે છે, જે અક્ષરપુરુષોત્તમના જયકારા ગુંજાવે છે.

વાત બહુ જૂની નથી. આઠેક દાયકાઓ પહેલાં જ કેરોસીનના ડબ્બામાં ખીચડી રાંધીને ખાતા હતા શાસ્ત્રીજી મહારાજ. ગામોગામ હડધૂત થતા હતા શાસ્ત્રીજી મહારાજ. અને આજે ? આજે જગતના ચોકમાં એમની ધૂધરીઓ રણકે છે. કેવી રીતે અહીં સુધી પહોંચી છે હરિના હલકારાની આ દિવ્ય સવારી ?

અને એના જવાબમાં પ્રમુખસ્વામી મહારાજના પુરોગામી બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજની સ્મૃતિ તાજી થઈ આવે છે.

તા. ૭-૭-૧૯૭૦નો દિન હતો. સવારે ૭:૨૫ વાગે લંડનથી વિદાય લઈને બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજ ભારત આવવા માટે નીકળવાના હતા. હિન્દો એરપોર્ટ ઉપર યોગીજી મહારાજને વિદાય આપવા અમેરિકાથી આવેલા નવા સત્સંગી યુવાન ડો. કે. સી. પટેલે તેઓના આશીર્વાદ માંગ્યા, ત્યારે યોગીજી મહારાજે આશીર્વાદનો ધબ્બો આપતાં કહ્યું હતું, ‘અમેરિકામાં આપણે ન્યૂયોર્કમાં મંદિર કરવું છે. પ્રમુખસ્વામી પ્રતિષ્ઠા કરશે.’

સૌને આશ્ચર્ય થયું. એટલા માટે કે અમેરિકામાં અક્ષરપુરુષોત્તમ મંદિર થાય એટલા હરિભક્તો જ ક્યાં છે ? અમેરિકામાં મંદિર થશે, એવી કોઈ કલ્પના પણ કેવી રીતે કરી શકે ? સન ૧૯૭૦માં યોગીજી મહારાજના આદેશથી અમેરિકામાં રવિ સત્સંગસભા શરૂ થઈ ત્યારે તા. ૧૬-૬-૧૯૭૦ના રોજ અમેરિકામાં સર્વ પ્રથમ બી.એ.પી.એસ. સત્સંગ મંડળની રવિવારની સત્સંગસભા યોજાઈ, તેમાં કુલ મળીને ૩ હરિભક્તો હતા ! પરંતુ યોગીજી મહારાજના સંકલ્પમાં એક તાકાત હતી. લગભગ એક-દોઢ દાયકાથી અમેરિકામાં ભણવા માટે ગયેલા યુવાનોને પત્ર લખી લખીને તેઓ ભવ્ય ભવિષ્યનાં ઐંધાણ આપી રહ્યા હતા. અમેરિકા ગયેલા એવા એક યુવાન વનરાજ મહેતાને તા. ૩-૫-૧૯૫૮ના રોજ તેઓ પત્રમાં લખે છે : ‘તમો સત્સંગ સારો કરાવો અને એવું મંડળ સ્થાપો કે હજારો માણસો સત્સંગમાં આવે. મહારાજનું બળ રાખજો.’

બીજા એક યુવાન મુકુંદભાઈ હરમાનભાઈ પટેલને તા. ૨૮-૮-૧૯૫૮ના રોજ તેઓ લખે છે : ‘હવે જોગે જોગ સત્સંગ મંડળ અમેરિકામાં સ્થાપજો. આપણે આખા ખંડમાં સ્વામિનારાયણનું નામ જાહેર કરવું છે. તો કટિબંધ તૈયાર થવું પડે. દર રવિવારે સભા ભરવી. મંડળ સ્થાપવું. ડંકો વાગશે.’

તા. ૧૩-૧૦-૧૯૫૮ના રોજ તેઓ લખે છે : ‘અમેરિકા, લંડન તથા એશિયા-આફ્રિકા સર્વ સ્થળે સ્વામિનારાયણ કોલેજો સ્થપાય તો આખો દેશ સ્વામિનારાયણ ભજન કરતો થાય.’

તા. ૨૭-૧૧-૧૯૫૮ના રોજ તેઓ યુવાનોને લખે છે : ‘હવે આપણે અમેરિકામાં સ્વામિનારાયણ નામ જાગ્રત કરવાની જરૂર છે. તો હવે તમ દ્વારે તે કામ થશે... અત્યારે સ્વામિનારાયણના પ્રતાપે સત્સંગનો વાવટો સારો ચઢ્યો છે. તે વાવટો યુવકો દ્વારે થવાનો છે.’

યોગીજી મહારાજે આવા તો અનેક પત્રો લખીને અમેરિકામાં બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણીય સત્સંગના જાણે ભવ્ય ભાવિનાં ઐંધાણ આપી દીધાં હતાં. તેની સર્વ પ્રથમ પ્રતીતિ સન ૧૯૭૪માં પ્રમુખસ્વામી મહારાજ અમેરિકા પધાર્યા ત્યારે સૌને થઈ.

તા. ૩-૮-૧૯૭૪ના રોજ રક્ષાબંધનના પવિત્ર દિને, ન્યૂયોર્કના ફ્લેશિંગ વિસ્તારમાં એક નાનકડા મકાનમાં ભોંયતળિયાના ઓરડામાં, પ્રમુખસ્વામી મહારાજે અમેરિકાના સર્વપ્રથમ બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ મંદિરની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરી. ત્યારે પ્રખર હિન્દુત્વવાદી સ્વામી ચિન્મયાનંદજી બોલી ઊઠ્યા હતા : ‘યોગીજી મહારાજ જેવા દિવ્ય પુરુષના સંકલ્પથી જ આવું

સંભવી શકે.' તેમણે ત્યારે આશા વ્યક્ત કરી હતી કે પ્રમુખસ્વામી મહારાજના પવિત્ર પ્રભાવથી હવે અમેરિકામાં નવા મંદિરોનાં ઘંટારવ વાગશે અને તે આપણે સૌ સાંભળીશું.

એ એવો સમય હતો કે જ્યારે અમેરિકામાં વસતા સત્સંગીઓની સંખ્યા આંગળીના વેટે ગણાય તેટલી ઓછી હતી. પ્રમુખસ્વામી મહારાજ અમેરિકામાં વિચરણ કરી શકે એ માટે હરિભક્તો પાસે કારની પણ સુવિધા નહોતી! તેથી સ્વામીશ્રી ભાડૂતી કારમાં એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે વિચરતા રહ્યા હતા. વળી, એ પણ હકીકત છે કે હરિભક્તો પાસે નાણાંની પૂરતી સગવડ ન હોવાથી સ્વામીશ્રી માત્ર ઉત્તર-પૂર્વ અને થોડાંક મધ્ય-પશ્ચિમનાં શહેરોમાં જ વિચરણ કરીને ભારત પાછા આવી ગયા હતા. અમેરિકાના પશ્ચિમ કિનારે કે દક્ષિણ કિનારે વસતા હરિભક્તો સુધી મુસાફરી કરવાનાં નાણાં પણ નહોતાં !

પરંતુ એમ છતાં પ્રમુખસ્વામી મહારાજે અનેક કષ્ટો વેઠીને જે વિચરણ કર્યું છે અને હજારો લોકોને આધ્યાત્મિક માર્ગે પ્રેરિત કર્યા છે તેનો એક વણલખ્યો અદ્ભુત ઇતિહાસ છે. અમેરિકામાં તેમણે કેટલા લોકોને માંસાહાર અને વ્યસનોની ચુંગાલમાંથી મુક્ત કર્યા ? કેટલા લોકોને નાસ્તિકમાંથી આસ્તિક બનાવ્યા ? પોતાના સાંસ્કૃતિક મૂળથી છૂટા પડીને પશ્ચિમી ઘરેડમાં વળી ગયેલા કેટલા લોકોને પુનઃ ભારતીય સંસ્કૃતિને સન્મુખ બનાવ્યા ? પશુવત્ જીવન જીવતા કેટલા લોકોને તેમણે નિયમ-ધર્મ શીખવીને સાચા માનવ બનાવ્યા ? એનો હિસાબ કોઈ કાગળ પર જડતો નથી. પરંતુ ૧૯૭૪માં અમેરિકામાં એક નાનકડા ઓરડામાં શરૂ થયેલા સર્વપ્રથમ બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ મંદિરમાંથી આજે ફેલાયેલાં ૮૮ બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ મંદિરો અને ૧૫૦થી વધુ સત્સંગ કેન્દ્રોમાં ઊમટતા હજારો ભક્તોના મહેરામણ પરથી તેનો અંદાજ આવી શકે છે.

વળી, અમેરિકા જેવા દેશમાં પરંપરાગત ભારતીય શૈલીનું પથ્થરમાંથી નિર્મિત એકાદ ભવ્ય શિખરબદ્ધ મંદિર હોવું એ પણ એક સિદ્ધિ છે. પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજે સન ૨૦૦૪થી લઈને ૨૦૧૪ દરમિયાન, માત્ર દસ વર્ષમાં જ છ-છ ભવ્ય કલામંડિત શિખરબદ્ધ મંદિરો રચ્યાં છે, જે અમેરિકાની ધરતી પર આવનારાં સેંકડો વર્ષો સુધી ભારતીય સંસ્કૃતિ અને ભગવાન સ્વામિનારાયણની પવિત્ર મહિમાગાથા ગાયા કરશે.

આ મંદિરો રચવા પાછળ પ્રમુખસ્વામી મહારાજને કોઈ વ્યક્તિગત સ્વાર્થ નથી. આ મંદિરો રચીને એમને નથી નામનાની મહત્વાકાંક્ષા કે નથી એમને કોઈ લાલસા. એમની એક જ ભાવના છે કે મંદિરો રહેશે તો સંસ્કૃતિ રહેશે, ધર્મ રહેશે, પવિત્ર સંસ્કારો અને ભાવનાઓ રહેશે, ભગવાન સ્વામિનારાયણ અને આપણાં મહાન અવતારોએ વહાવેલી આધ્યાત્મિકતા જીવંત રહેશે.

અને એટલે જ પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજે મંદિરોની આવી એક અદ્ભુત શૃંખલા રચી છે તે પ્રત્યેક મંદિર, શુષ્ક કર્મકાંડી મંદિર નથી. આ મંદિરો તો આધ્યાત્મિક ઊર્જાનાં ચેતનવંતાં કેન્દ્રો છે, જ્યાં ભક્તિ અને સત્સંગની અદ્ભુત મૌસમ બારેમાસ જામેલી રહે છે. શનિ-રવિ તો મંદિરોના ખૂણે ખૂણે બાળ-યુવા-મહિલા પ્રવૃત્તિઓની જાણે હેલી વરસે છે, જેમાં ગુજરાતી ભાષાના વર્ગો, સંસ્કૃત મંત્રોનાં ગાન, પરંપરાગત નૃત્યો, તબલાં અને ભારતીય વાદ્યોની તાલીમો, શાસ્ત્રો તેમજ ઋષિઓ અને સંતો પ્રત્યેની અસ્મિતાના અમૃતના ઘૂંટ ભરી ભરીને સૌ પીવે છે. એમાં ભીંજાતાં બાળકો અને યુવાનોના ઉચ્ચ સંસ્કારો જોઈને કોઈપણ આસ્તિકનું મસ્તક ગૌરવથી ઉન્નત થઈ જાય છે, છાતી અહોભાવથી ગજગજ ફૂલી જાય છે. પોતાના પ્રાણપ્યારા ગુરુહરિ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ માટે સર્વસ્વ ન્યોછાવર કરવાની ભાવનાથી થનગનતી અમેરિકાની આ નવી પેઢી ભૌતિકવાદના દલદલ કાદવમાં હજારો કમળ ખીલ્યાનો અનુભવ કરાવે છે. એ જોઈને ક્યારેક એમ પણ થાય છે કે પ્રમુખસ્વામી મહારાજે પકાવેલી આ જ પેઢી ભવિષ્યમાં ભગવાન સ્વામિનારાયણ અને હિન્દુ ધર્મની જ્યોતને જગતમાં જલતી રાખશે. એમના એ પવિત્ર અને ઉચ્ચ સંસ્કારો જોઈને, ભિક્ષા માંગી માંગીને પ્રમુખસ્વામી મહારાજે આર્ષદષ્ટિથી રચેલાં મંદિરોની સાર્થકતા અનુભવાય છે. આ મંદિરો જોઈને એમ થાય છે કે તે ભારતીય સંસ્કૃતિનાં સાચાં રાજદૂતાવાસો છે અને તેમાં સંસ્કાર-સંપન્ન થતા હજારો બાળકો-યુવાનો સંસ્કૃતિના સાચા રાજદૂતો છે.

પ્રમુખસ્વામી મહારાજે મંદિરો રચ્યાં છે તે જોઈને કોઈકને એવું પણ વિચારવાનું મન થાય કે તેમની પાસે અબજોપતિ ભક્તો હશે. પણ વાત એમ નથી. એમના ભક્ત સમુદાયમાં અબજોપતિઓ કરતાં અબજોપતિ પાસેય ન મળે એવું હેયું ધરાવનારા દુબળી ભટ્ટોની હારમાળા છે, જે પોતાનું સર્વસ્વ આપી દેવામાં કંઈક પામ્યાનો આનંદ માણે છે. હા, એ નક્કર હકીકત છે કે એ મંદિરો તો સામાન્ય સ્તરના હજારો લોકોનાં નિઃસ્વાર્થ સમર્પણથી બન્યાં છે. સમર્પણ કરનારા આ એ લોકો છે, જેમનાં જીવનમાં પ્રમુખસ્વામી મહારાજે આમૂલ પરિવર્તન આણ્યું છે, જેમનાં અનેક દુઃખોમાં નિઃસ્વાર્થભાવે આત્મીયતાથી

ભાગ લઈને પ્રમુખસ્વામી મહારાજે તેમને પોતાનો ખભો આપ્યો છે. એટલે સૌ પોતાના એ પ્રાણપ્યારા ગુરુહરિ પ્રત્યેના અનંત ઋણની ભાવના સાથે તેમનાં મહાન કાર્યોમાં પોતાનું યત્કિંચિત્ યોગદાન આપવા થનગને છે.

હા, આમ છતાં મંદિરોનાં નિર્માણ કરવાં એ કોઈ આસાન બાબત નથી. સમર્પિત ભક્તોનું એક વિશાળ તંત્ર દિવસ-રાત સેવા કરે છે ત્યારે એક મંદિર રચાય છે. અને મંદિર રચાયા પછી પણ તેનું સુચારુ સંચાલન કરવા માટે સમર્પિત સ્વયંસેવકોની એક સેના જોઈએ છે. એટલું કરવું તે એક બહુ જ મોટી ઉપલબ્ધિ છે.

વળી, આ બી.એ.પી.એસ. મંદિરો પ્રભુસેવાની સાથે જનસેવાનાં પણ ધમધમતાં કેન્દ્રો છે. ગુજરાતમાં ભૂકંપ આવે કે અમેરિકામાં વિનાશક સેન્ડી વાવાઝોડું ફૂંકાય, આ બી.એ.પી.એસ. મંદિરોમાં જનસેવાના યજ્ઞ મંડાય છે. ને વળી, વર્ષભર સામાન્ય રીતે ચાલતાં સેવાકાર્યોની હારમાળા તો ખરી જ. બ્લડ ડોનેશન કેમ્પ, બોનમેરો ડોનેશન કેમ્પ, વોકેથોન દ્વારા શિક્ષણ અને આરોગ્ય સેવાઓ વગેરે કંઈક પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી જ રહે છે.

પ્રમુખસ્વામી મહારાજે એ ઉપલબ્ધિ કેવી રીતે હાંસલ કરી છે ? ચમત્કારોથી ?

ના. એનો જવાબ છે : એમના પવિત્ર આધ્યાત્મિક જીવનના પ્રભાવની સાથે સાથે એમનો પ્રયંડ પુરુષાર્થ.

સ્વામીશ્રીએ છૂટાછવાયા મુમુક્ષુઓને શોધી શોધીને તેમનામાં રહેલા દૈવીપણને જાગ્રત કર્યું. વ્યસન અને વિષયમાં ગળાડૂબ બનેલા લોકોને આધ્યાત્મિકતાનો સાચો મર્મ સમજાવ્યો અને તેમનું જીવનપરિવર્તન કરીને ભક્તિમાં પ્રેર્યા. અને વહેલી સવારના ચાર-ચાર વાગ્યા સુધી મુસાફરીઓ કરીને હરિભક્તોના ઘરે પધરામણીઓ કરી, તેમનો સત્સંગ દૃઢાવ્યો. માતૃભૂમિથી દૂર દૂર વસતા અનેક લોકોના દુઃખમાં ભાગ લઈને તેમનાં દુઃખ હળવાં કર્યાં. સતત ૪૦ વર્ષ સુધી હરિજનો અને આદિવાસીઓનાં ઝૂંપડાંઓમાં કે ગામડે ગામડે ખેડૂતોનાં ખેતરોમાં વિચરતા પ્રમુખસ્વામી મહારાજે અમેરિકામાં પણ કુલ ૧૪ વખત પધારીને ભારતીય સંસ્કૃતિ અને ભગવાન સ્વામિનારાયણના વૈદિક સંદેશનો પ્રચાર-પ્રસાર કર્યો છે. તેઓની એ સાધુતાસભર ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક પ્રતિભા અને તેઓના પ્રયંડ પુરુષાર્થના પરિણામે હજારો હરિભક્તોમાં ભક્તિભર્યા સમર્પણનો એક જુવાળ પ્રગટ્યો છે.

અને એ સમર્પણની વેદિકા પર પ્રમુખસ્વામી મહારાજના હસ્તે અમેરિકામાં ભારતીય સંસ્કૃતિની ભવ્ય અને દિવ્ય અનુભૂતિ કરાવતું અક્ષરધામ મહામંદિર રચાશે, ત્યારે ફરીથી હરિના હલકારાની ઘૂઘરીનો એક અનોખો નાદ જગતભરને સંભળાશે, જ્યાંથી આવનારી અનેક પેઢીઓને હરિના સંદેશની ગાંસડીઓ મળતી રહેશે. અને તેમાં લાખો લોકો દિવ્ય આનંદની અનુભૂતિ માણતા રહેશે. સન ૧૯૦૭માં બોચાસણથી શરૂ થયેલી આ યાત્રાને ૨૦૧૪માં રોબિન્સવિલ સુધી નીરખતાં એક વિશ્વાસ બેસે છે કે પૃથ્વી નામના આ ગ્રહ પર અબજો લોકોની આવન-જાવન તો ચાલુ રહેશે, પરંતુ યુગે યુગે એમને હરિના હલકારા એટલે કે આ ગુણાતીત સંતની ઘૂઘરીના પડછંદા સંભળાતા રહેશે, અક્ષરપુરુષોત્તમ સિદ્ધાંતના અજવાળાં મળતાં રહેશે.

— સાધુ અક્ષરવત્સલદાસ ◆

શાસ્ત્રીજી મહારાજ : દિવ્ય યુગપુરુષ

Shastriji Maharaj: A divine personality

આઝાદી પહેલાંના અમદાવાદના એક અગ્રણી કેળવણીકાર તથા ‘સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ’ના આદ્યતંત્રી તરીકે સેવા આપનાર શ્રી ખેંગારજીભાઈ ચૌહાણ, બ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્રીજી મહારાજના એક સમર્પિત ભક્ત હતા. વર્ષો સુધી તેમના ઘરે અમદાવાદમાં રંગીલા પોળમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજનો ઉતારો થતો હતો. તેમનું ઘર ઐતિહાસિક સમાધિ-પ્રકરણનો એક મહત્ત્વનો અધ્યાય હતું. તેમની કલમે શાસ્ત્રીજી મહારાજને તેઓની હયાતીમાં અપાયેલી એક લેખ-અંજલિ...

– શ્રી ખેંગારજીભાઈ ચૌહાણ

કેળવણીકાર, આદ્યતંત્રી ‘પ્રકાશ’

સંવત ૧૯૨૧ની મહા સુદ પંચમીને દિને આ અતિ મહાન પુરુષનો જગતના ઉદ્ધાર માટે પ્રાદુર્ભાવ થયો. નાનપણથી જ અતિ આશ્ચર્યકારી ક્રિયા તથા લક્ષણોથી ભવિષ્યની મહાન અલૌકિક મહત્તાની આગાહી કરતા આ જગદ્ગુરુ વડતાલ મંદિરમાં ભાગવતી દીક્ષા પામ્યા.

અવતારી મહાપુરુષની સૂક્ષ્મબુદ્ધિ ગમે તેવા અનન્ય બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો કરતાં પણ જુદી પડે છે. તે મુજબ સ્વામિનારાયણના સ્વરૂપજ્ઞાનને સર્વોપરીપણે સંપ્રદાયનાં શાસ્ત્રો તથા સદ્ગુરુઓ પાસેથી યથાર્થ જાણી લઈ સ્વામીશ્રીએ પોતાના અવતારના હેતુનું કાર્ય શરૂ કરી દીધું. કિશોર અવસ્થામાં જ સામુદ્રિક ભવ્ય ગૌર અને તેજસ્વી મુખાકૃતિ ઉપર મૂર્તિમાન બ્રહ્મચર્ય, સ્વરૂપનિષ્ઠાનો પ્રતાપ, સદ્ગુરુના આશીર્વાદ, શાસ્ત્રોની પારંગતતા, જ્ઞાન-વૈરાગ્યની અલૌકિક છટા, માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિનો વેગ, સાધુ સંતની સેવાની તમન્ના ઝગઝગવા લાગ્યાં. સૌને લાગ્યું કે સત્સંગના સર્વોપરી જ્ઞાનને જગતભરમાં વહેતું મૂકે તેવા મહાપુરુષ પ્રગટ થયા છે.

મોટાપુરુષે જે હેતુપૂર્વક અવતાર ધર્યો હોય તેની સિદ્ધિ તરફ જ તેમની તમામ પ્રવૃત્તિઓ કેન્દ્રિત થયેલી હોય છે. સ્વામીશ્રી પધાર્યા હતા – જગતને શ્રી સ્વામિનારાયણની સર્વોપરી શુદ્ધ નિષ્ઠા કરાવવા. અનેક જીવોને તે અનાદિ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ નારાયણના આશ્રિત કરી અક્ષરધામના અધિકારી કરવા. ગુરુ-આજ્ઞા થતાં જ તેઓ ઝળહળ્યા. સંપ્રદાયની સંકુચિત મર્યાદાથી આ ઝળહળાટ ન ઝિલાયો – ન જીરવાયો. આ મહા-પુરુષના પ્રતાપની ઝાંખી પામી જનારા બુદ્ધિશાળી પ્રારબ્ધી મુમુક્ષુઓએ, આ સંતવર્ય દ્વારા સંપ્રદાયની સ્થૂળ દીવાલો ઉપર થઈને સ્વામિનારાયણ મહાપ્રભુના અલૌકિક સર્વોપરી સ્વરૂપને જગત આગળ ધરવામાં આવે તેવો શ્રીજીનો સંકેત જોયો. સ્વામીશ્રીનાં જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ તથા તપ-ત્યાગના પૂરપ્રવાહે સંપ્રદાયની સામાન્ય સીમાઓ ઉપર થઈને સ્વામિનારાયણના અલૌકિક પ્રતાપની રેલ જગતના વિશાળ ક્ષેત્રમાં રેલાવવા માંડી. અનન્ય ભક્તિ તથા તપ-ત્યાગના અલૌકિક વહેણને કોઈ કૃત્રિમ મર્યાદાઓ ખાળી શકે ખરી ?

આ રીતે આ મહાપુરુષના ઉજ્જવળ સાધુ ચારિત્ર્યે અને ઉપદેશના પ્રવાહે કંઈક મુમુક્ષુઓને રંગી નાખ્યા. આજે તે પ્રવાહ અવિરતપણે પુર જોશથી આ ઉંમરે – એંશી વર્ષની ઉંમરે – પણ ચાલુ છે. છેલ્લાં સાઠ વર્ષથી આ આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રના યુગપુરુષની ચોવીસ કલાકના દિવસમાં એક ક્ષણ પણ આ અલૌકિક કાર્યની પ્રગતિ સિવાય અન્ય પ્રવૃત્તિમાં જતી નથી. આજે આ પુરુષની, અનંતને શુકજી અને જડભરત જેવા કરી નાખે તેવી નિર્ગુણ અસ્ખલિત પ્રવૃત્તિથી લાખો હરિભક્તોનાં હૃદયમાં સર્વ અવતારના અવતારી તરીકેની શ્રી સ્વામિનારાયણ પરમાત્માની યથાર્થ શુદ્ધ નિષ્ઠા રમી રહી છે.

ભગવાનના અવતારો કે ધર્મના સ્થાપનારા આચાર્યો કે અતિ મોટાપુરુષો યા ઈશ્વરમૂર્તિ મહાન સંતોનાં જીવનનો ઇતિહાસ જોઈએ તો જેટલા પ્રમાણમાં તેમણે ઉપાધિ સામે રહીને કામ કરી પોતાનો હેતુ સિદ્ધ કર્યો છે, તેટલા જ પ્રમાણમાં જગતને તેમની મહત્તા સમજાઈ છે. માયાના બળને દાબી દઈને જેટલે અંશે તેમણે, જે ઈશ્વરી પેગામ (Divine Mission) લઈને તેઓ આ જગતમાં પધાર્યા હોય છે તે પેગામ જગતને આપ્યો હોય છે, તેટલે જ અંશે તેમને મહત્તાનો ખ્યાલ જગતને આવે છે.

આ દૃષ્ટિએ પૂજ્ય સ્વામીશ્રીનું જીવન તપાસીએ તો અજ્ઞાની જીવોએ તેમને ઉપાધિ કરવામાં કાંઈ બાકી રાખ્યું નથી. પરંતુ એથી તો એ પ્રત્યે હાસ્યપૂર્વક જોઈને વર્તતા સ્વામીજીની સાધુતાના અદ્ભુત દૈવી ગુણો જ વધુ પ્રકાશમાં આવ્યા છે. ક્ષમા, શીલ, સંતોષ, દયા, તપ, સહનશીલતા, વિદ્વતા, બુદ્ધિ, વિવેક, જ્ઞાન, ભક્તિભાવ, તથા આ લોકના જીવ ઉપર પારાવાર દયાથી તમામ પ્રકારની ઉપાધિ સહન કરી, અલૌકિક પ્રતાપ તથા ઐશ્વર્યથી તે ટાળી, મૂઢ અને ઉદ્ધત છતાં પોતાનાં જ બાળકોની ઉચ્ચંબલતા ઉપર મીઠાશથી હસી તેમને માથે આ આશીર્વાદ પૂર્વક હાથ મૂકી, જેમ કોઈ મહાકાય વીરપુરુષ અશ્વબ્ધ રહી પોતાનું કાર્ય કર્યે જાય, તેમ આ મહાન સંતાત્માએ તેવા જીવોની આવી ક્રિયાને રમૂજ જેવી ગણી, પોતાના પ્રેમમાં તેમને પણ મુગ્ધ કરી, પોતાની જે ગુણાતીત સ્થિતિની મહત્તા છે તેનો સ્વાદ ચખાડી, તેમને ભગવાનના માર્ગે વાળી દઈ સુખિયા કરી દીધા છે.

દયામૂર્તિ સ્વામીશ્રી તેમના ઉપર અપકારની ઝડીઓ વરસાવનારા ઉપર પણ અતિ દયા રાખે છે, તેમને સદ્બુદ્ધિ મળે તેમ ઈચ્છે છે; દ્વેષ અને ઈર્ષાપૂર્વક તેમના પ્રત્યે જોતા તથા હેરાનગતિ પહોંચાડવા મથતા જીવો ઉપર પણ ક્ષમા તથા દયાની વર્ષા વરસાવે છે. પરમાત્મા પાપી તેમજ પુણ્યવાળા તમામને સૂર્યનાં કિરણો તથા વરસાદના જળનો ઇન્કાર કે વેરોવંચો કરે છે ? પરમાત્મસ્વરૂપ સંતમાં પણ આ સિવાય બીજું શું હોય ?

પૂજ્ય સ્વામીશ્રી સાધુતાની સીમા છે. આ જગતનું તેમનામાં કશું જ નથી. તેમને ઊંઘ નથી, આળસ નથી, દુઃખ નથી, આરામ નથી, શોક નથી, ભય નથી, રાગ નથી, દ્વેષ નથી, માન નથી, લોભ નથી, કામ નથી, જરાવસ્થા નથી. તેમનામાં સદંતર પોતાના ઈષ્ટદેવ સાથે અવર્ણનીય ભક્તિભાવપૂર્વકની ઓતપ્રોતતા છે સંલગ્નતા છે, ને ભગવાનના ઉપાસકો માટે અનહદ પ્રેમ છે, પક્ષ છે, દયા છે; તેમને બ્રહ્મરૂપ કરી દેવાની અખંડ દૃષ્ટિ છે. અધર્મ સર્ગથી, ઇન્દ્રિય અંતઃકરણના ગણથી તેમની રક્ષા કરવાનું અને ભગવાનના માર્ગે ચલાવવાનું ઐશ્વર્ય છે. જગતમાં પોતાના ઈષ્ટદેવના નામની સર્વોપરી વિજયપતાકા ફરકાવવાનું જ એક નિશાન છે અને તે માટે જ પ્રવૃત્તિ છે. ત્રણે અવસ્થામાં શ્રીજીને ધારી રાખવારૂપી પરમ એકાંતિકપણું છે. જીવમાં અંતર તપાસવાનું સામર્થ્ય છે, સર્વજ્ઞતા છે; આશ્રિતોના જીવની ગ્રંથિ-માત્ર ગાળી નાખવાનું અલૌકિક જ્ઞાન છે, સત્તા છે. ભયંકરમાં ભયંકર દેશકાળથી જરાપણ નહીં ડગવાની ધીરજ છે; વિકટમાં વિકટ પ્રશ્નો કે મૂંઝવણોનો ક્ષણમાત્રમાં ઉકેલ કરી દેવાનું ચાતુર્ય છે. ગમે તે વિદ્યા કે કળા દૃષ્ટિમાત્રથી સમજી લઈ તે ગ્રહણ કરવાની બુદ્ધિની વેધકતા છે. તમામ શાસ્ત્રમાત્રના સિદ્ધાંતો નજર આગળ જ રમતા હોય તેવી વિદ્વતા છે.

આ શક્તિ સાક્ષાત્ સર્વેશ્વર પુરુષોત્તમનારાયણની છે. ગુણાતીતસ્વરૂપ બનેલ સ્વામીશ્રીના અંતરમાં આ મૂર્તિ સર્વ પ્રકારે અખંડ બિરાજી રહી છે. તે મૂર્તિથી કાંઈ અશક્ય નથી. તેને માટે ‘ભૂત’ ‘ભવિષ્ય’ અને ‘વર્તમાન’ જેવા ત્રણ કાળ નથી. તેની દૃષ્ટિએ તો બધું જ ‘વર્તમાન’ છે. આથી એ મૂર્તિ સાથે અખંડ એકતાવાળા તથા રમણ કરતા ભગવત્સ્વરૂપ સ્વામીશ્રીથી કાંઈ અજ્ઞાત નથી કે અશક્ય નથી. આથી રમત રમતમાં પૂજ્ય સ્વામીશ્રી ભૂત-ભવિષ્યનું ભાષે છે, કોઈના અંતરની વાત કહે છે, કોઈના ઘાટ પર વગર કહ્યે ઉપદેશ કરે છે, આશ્રિતોની અંતઃશત્રુથી રક્ષા કરે છે, કોઈનો રોગ મટાડી દે છે, કોઈનાં પ્રારબ્ધ ફેરવી નાખે છે, કોઈનું મૃત્યુ આગળ ઠેલી દે છે, કોઈને સમાધિ કરાવે છે, અને જુદાં જુદાં ભગવાનનાં ધામ તથા ત્યાં ત્યાંની ભગવાનની મૂર્તિઓનાં દિવ્ય દર્શન કરાવે છે. કોઈકને સ્વપ્નમાં સુખ આપે છે, કોઈકને અંતકાળે શ્રીજી-સ્વામી સાથે દર્શન દે છે. કોઈકને પરદેશમાં દિવ્યરૂપે દર્શન દઈ રક્ષા કરે છે. કોઈકની પર્વત જેવડી આફતો ફૂંક મારવા જેટલી સહેલાઈથી ઉડાડી મૂકે છે. અને આ બધું, જેમ આપણને શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયાનો ભાર લાગતો નથી તેટલી જ સહજતાપૂર્વક તેઓ કરે છે.

હા, એક વસ્તુ માટે તેઓ કાયમ કાળજી રાખતા હોય તેમ પણ સ્પષ્ટ જણાય છે. કોઈક સંસ્કારી આત્માને સ્વામિનારાયણ પરમાત્મા પ્રત્યે ખેંચવો હોય ત્યારે આ લોકની તેની ઈચ્છા તેઓ પૂરી કરી દે છે. પરંતુ એકનિષ્ઠ થયા પછી ભગવાનના ભક્તને આ લોકનું બંધન થાય તેવું તેઓ કદી આપતા નથી. હોય તે પણ છોડાવી દે છે. તેવે સમયે પરિપક્વ જ્ઞાનની દશા પ્રાપ્ત ન કરી હોય તેવા (લેખક જેવા) ભક્તને તેઓ ઘણા કાઠા જણાય પણ ખરા. પ્રેમભક્તિથી રાજી થઈ કોઈ સવાસનિક કે

સદોષ ભક્તને નિર્વાસનિક કે નિર્દોષ કરવા તેઓ અતિ કૃપાએ કરીને ધારે છે ત્યારે, જન્મમરણના દીર્ઘ રોગની ગાંઠ ઉપર છરી ફેરવતા, ઓપરેશન દરમિયાન કઠણ જણાતા અતિ પરોપકારી ‘સર્જન’ જેવા તેઓ જણાય છે. ગમે તેમ પણ, આવે વખતે પ્રેમી છતાં અણસમજુ ભક્તનો ઘડીભરનો રોષ સહન કરીને પણ તેને માયાથી તે દયાળુ છોડાવે છે. આવે વખતે મહાકવિ ભવભૂતિએ મહાપુરુષના માનસની કહેલ અલૌકિકતાની સત્યતા બરાબર સમજાય છે કે ‘વજ્રાદપિ કઠોરાણિ, મૃદુનિ કુસુમાદપિ...’

‘વજ્રથી પણ કઠણ અને ફૂલથી પણ કોમળ એવાં મહાપુરુષોનાં હૃદયને યથાર્થ કોણ જાણી શકે?’

અતુલ કાર્યશક્તિ, અજોડ બુદ્ધિ, પ્રખર શાસ્ત્રજ્ઞતા, પરમ સાધુતા, ગુરુની અનુવૃત્તિમાં-સેવામાં તન-મનથી ટૂક ટૂક થઈ જઈ, તેમની સંપૂર્ણ કૃપાથી બ્રહ્મસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી, ભગવાનની મૂર્તિનો ત્રણે અવસ્થામાં સાક્ષાત્કાર સિદ્ધ કરી, જગતકલ્યાણાર્થે ગુરુઆજ્ઞાથી ઉપાસના પ્રવર્તાવવા ગામડે ગામડે રાત-દિન ફરનાર, કોઈપણ જાતની શારીરિક કે કોઈ પણ બીજી અગવડ, મુશ્કેલીઓ કે દુઃખને કદી નહીં ગણીને આ જગતમાં વિચરનાર, પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિનાં ગુણ, ઐશ્વર્ય તથા પ્રતાપનાં સુખ પોતાના આશ્રિતોને આપી રહેલ આ સત્સંગની પરમ વિભૂતિ આજે આ અવનિ ઉપરના પોતાના પંચોતેર વર્ષ પૂરાં કરી છોંતેરમાં વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે. તે દુર્લભ અવસર આ રીતે ઊજવવાનો સત્સંગને અણમોલ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવા માટે ખરેખર તે પરમ દયાળુ પરમાત્માનો જ સત્સંગે ભારે આભાર માનવો ઘટે છે.

કોઈ કહે છે ‘કે છેલ્લાં ચાલીસ વર્ષથી સ્વામીશ્રીને અમે આવડા ને આવડા જ જોઈએ છીએ.’ કોઈ કહે છે કે ‘તદન આરામ વિનાના અહર્નિશ આવા પરિશ્રમભર્યા જીવનવાળા પોણોસો વર્ષના કયા દેહધારીની આ ઉમ્મરે આટલી મુખકાન્તિ હોય?’ કોઈ એમ પણ ચકિત થાય છે કે સ્વામી રાત અને દિવસ આટલું ફરી શી રીતે શકતા હશે? કોઈ પોતાના મનને પૂછે છે કે સ્વામી આટલી બધી બાબતોમાં આટલું બધું ધ્યાન શી રીતે આપી શકતા હશે? વિદ્વાનો પૂછે છે કે આમણે આટલું બધું વાંચ્યું ક્યારે હશે? કોઈ અજ્ઞાણો આશ્ચર્ય પામે કે મારા કુળનો-પેઢીઓનો તથા મારા ગામનો આ સાધુ તમામ ઇતિહાસ ક્યાંથી જાણતા હશે? જોખીઓ વિસ્મય પામે કે શાસ્ત્ર આ સાધુ આટલું બધું ક્યાંથી જાણે? વૈદ્યો મૂંઝાઈ જાય કે દવાના ગુણનું આટલું સૂક્ષ્મ જ્ઞાન આ બાવાજીને ક્યાંથી હશે? ઈજનેરો તથા કારીગરો દાંતમાં આંગળી ઘાલે કે આ સાધુ શિલ્પકળા તથા બાંધકામ આટલું બધું ક્યારે શીખ્યા હશે? ખેડૂતો આભા બની જાય કે જમીનના ગુણદોષ તથા ખેતીની નાની મોટી બાબતોમાં આમણે વ્યવહાર કર્યો નથી છતાં શી રીતે આટલા પ્રવીણ બન્યા હશે? વકીલો બારિસ્ટરો વિમાસણમાં પડે કે આ સાધુ અંગ્રેજી ભણીને વકીલાતમાં પડ્યા હોત તો શું કરત? નવા પ્રસંગમાં આવનાર મુમુક્ષુ દિંગ થઈ જાય કે આ પુરુષે મારા મનની વાત કે મારી ભૂતકાળની વાત શી રીતે જાણી? કોઈ કહે છે કે એ તો તેમના નૈજિક બ્રહ્મચર્યનો પ્રતાપ છે. કોઈ કહે છે કે તે તો યોગી છે, કોઈ કહે છે કે તેમના ગુરુનો આશીર્વાદ તથા વચન છે. કોઈ કહે છે કે ગુરુએ ઐશ્વર્ય આપ્યું છે.

પરંતુ આ બધી ઢાલની વિધવિધ બાજુઓ છે. નૈજિક ઊર્ધ્વરેત બ્રહ્મચર્ય માટે આ સંપ્રદાય તો શું પણ આખા જગતને આ પુરુષ અખંડ વંદનીય છે અને રહેશે. તેમના નામસ્મરણથી કામનો વિચાર તત્ક્ષણ નાબૂદ થયાના અનેકના અનુભવ છે. તેમની પાસે ઘડીક બેઠાથી જ કદી ન અનુભવેલ વિષયથી નિર્મળતાના ફેરફાર ગમે તેવું અંતઃકરણ અનુભવે છે. અંતર્યામીપણે ક્યારેક ભક્તના ખોટા ઘાટ તથા સ્વપ્ન સુધ્ધાં કહી દઈ તે પ્રત્યે ધ્યાન ખેંચે છે. અને કહે છે કે જ્યાં સુધી સ્ત્રી અને પુરુષ તેવી ગ્રંથિ જીવમાં હશે ત્યાં સુધી અક્ષરધામમાં નહીં જવાય. (આવી સર્વજ્ઞતાથી ઉપદેશ આપ્યાનો તેમનો અનુભવ લેખકને પોતાને પણ છે.) આવી રીતે પોતાના શિષ્યોને શ્રીજીમહારાજની નાની મોટી તમામ આજ્ઞા પાળવા ખબરદાર કરે છે. પોતે પણ સૌ સાથે આ ઉમરે પણ એકાદશી તથા હરિજયંતી વગેરેના નિર્જળ ઉપવાસ કાયમ કરે છે. અને ક્યારેક મંદવાડ ગ્રહણ કર્યો હોય અને દિવસમાં પચાસ-પચાસ વખત શૌચ જવું પડે તો તે દરેક વખતે નાહ્યા વિના પણ રહે જ નહીં. અર્થાત્ પોતાની બ્રહ્મસ્થિતિ હોવા છતાં પણ આવી નાની સરખી આજ્ઞા વિષમ દેશકાળમાં પણ પાળ્યા વિના કદી રહેતા નથી. કોઈ કહે ત્યારે કહે કે “ભગવાનની આજ્ઞામાં રહીએ તો જ ભગવાન રાજ થાય.” ક્યારેક કોઈનો રોગ મટાડે કે કોઈનું ભવિષ્ય કહે અને તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરનાર કોઈ કદી બોલે કે, “સ્વામી ! આ લોકમાં આપનું ધાર્યું થાય છે.” ત્યારે પ્રચંડ રોષ તથા ઉગ્રતા ધારણ કરી કહે કે “ખબરદાર, કદી એવું બોલવું નહીં, એ તો અસુરભાવના શબ્દો કહેવાય. ધાર્યું તો એક ભગવાન સ્વામિનારાયણનું જ થાય છે; આપણું તેઓ માને છે અને ચિઢી સ્વીકારે છે તે તો આપણા ઉપર તેમની અતિ દયા છે.” કોઈ હાર સરખો પહેરાવવા આવે ત્યારે પણ ઠાકોરજીની મૂર્તિ ધરાવ્યા વિના આવે તો તે હાર જેમ સર્પને ફેંકી દે તેમ ફેંકી દે.

ટૂંકમાં, આવા મહા સામર્થ્યવાળા તથા સાક્ષાત્ બ્રહ્મસ્થિતિ પામ્યા છતાં પણ સ્વામી-સેવકભાવપૂર્વક કદી ન તૂટે તેવી શ્રીજીમહારાજ પ્રત્યે અનન્ય દાસત્વની ભક્તિ છે. શ્રીજી તથા તેમના અનાદિ સેવક અને અન્ય સર્વના અનાદિ ગુરુ અક્ષરમૂર્તિનું સ્વરૂપ સમજાવી બ્રહ્મભાવને પમાડવા એ તેમનો જીવનમંત્ર છે. આવી અનન્ય ભક્તિથી તે શ્રીજીમહારાજ તેમના ઉપર અનન્યપણે રાજી થઈ, તેમનામાં અખંડ બિરાજી, તેમના દ્વારે વિચરી અનંત ગુણ, પ્રતાપ તથા આશ્ચર્યો મુમુક્ષુઓને જણાવી સુખ આપે છે, તે જગતનાં પરમ સદ્ભાગ્ય છે.

આવા પરમ ભાગવત સત્પુરુષ આપણા મધ્યે અખંડ વિચરો તેવી તે પરમ દયાળુ પુરુષોત્તમ નારાયણને અમે દીન હૃદયથી પ્રાર્થાએ છીએ. આજન્મ અમારી ઉપર કૃપાદષ્ટિ રાખી, પોતાના બાળક ગણી અખંડ ઉપકારની પરંપરા વર્ષાવી રહ્યા છે તે માટે, આવા પરમ પરોપકારી બ્રહ્મસ્વરૂપ સદ્ગુરુના, અમો જન્મોજન્મના ઋણી છીએ. અને તેઓની આ છોંતેરમી જયંતીના પરમ શુભ અવસરે આ લેખ રૂપી કૃતજ્ઞતાની અલ્પ અંજલિ તેમને ચરણે ધરીએ છીએ તે સ્વીકારવા તે કૃપાળુને અમારી વિનમ્રભાવે પ્રાર્થના છે. એ જ યાચના કે ‘જુગોજુગ જીવો આ જોગીઆ !’ (કેબ્રુઆરી-માર્ચ, ૧૯૪૦) ♦

નિબંધ - ૩

નિશ્ચલા બુદ્ધિ

A stable mind

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પાર્થને કહે છે -

‘શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના તે યદા સ્થાસ્યતિ નિશ્ચલા ।

સમાધાવચ્ચલા બુદ્ધિસ્તદા યોગમવાપ્સ્યસિ ॥’

અર્થાત્ ‘જાત-જાતના શબ્દો સાંભળવાને લીધે વિચલિત થયેલી તારી બુદ્ધિ જ્યારે નિશ્ચલ થશે, સમાધિમાં સ્થિર થશે ત્યારે તું યોગને પામીશ.’ (ગીતા ૨/૫૩)

બુદ્ધિને નિશ્ચળ અને અચળ કહેતાં સ્થિર કરવાની આ વાત છે. વ્યવહાર હોય કે અધ્યાત્મ, બૌદ્ધિક સમતુલન વગર ન ચાલે. બૌદ્ધિક સ્થિરતા એટલે વિચારોની સ્થિરતા. નિર્ણયો તથા નિશ્ચયોની સ્થિરતા. ઇચ્છાઓ અને સંકલ્પોની સ્થિરતા. સ્થિત-પ્રજ્ઞતા. સ્થિતપ્રજ્ઞતા બૌદ્ધિક સ્વાસ્થ્યની કસોટી છે. અલ્પબુદ્ધિ ચાલે પણ બૌદ્ધિક અસ્થિરતા કષ્ટદાયક છે. હાનિકારક છે. ભયાનક છે. વિનાશક છે. મનુષ્યનું સાચું ચિત્ર તેના વિચારો, નિર્ણયો, નિશ્ચયો કે સંકલ્પોમાં અંકિત થયેલું હોય છે. જેના વિચારોમાં અસ્થિરતા તેનું જીવન પણ અસ્થિર. જેના નિર્ણયો, નિશ્ચયો, કે સંકલ્પો ડહોળાય તેનું બધું ડહોળાય.

બૌદ્ધિક અસ્થિરતા એટલે સિદ્ધાંતોમાં એકનિષ્ઠતાનો અભાવ. આવી બૌદ્ધિક અસ્થિરતાવાળા મોટે ભાગે અવિશ્વાસુ હોય. શંકાશીલ હોય. લીધેલા નિર્ણયોની અકારણ ફેરબદલી કરવાની પ્રકૃતિ અતિ સહજપણે ધરાવતા હોય. નવી નવી મહત્વા-કાંક્ષાઓથી ગ્રસ્ત થતા રહેતા હોય. વળી, વધારે પડતા લાગણીશીલ હોય. રીઝશે કે ખીજશે કાંઈ કહેવાય નહીં. તીવ્ર અને ત્વરિત પ્રતિક્રિયાને વશ વર્તતા હોય. પરિસ્થિતિને સર્વાંગી દૃષ્ટિએ વિચારવાની શક્તિવિહીન હોય. કાનના કાચા હોય. જેનું તેનું સાંભળી જે તે રવાડે ચઢી જવામાં તેમને વાર નથી લાગતી. જે તે પુસ્તકો વાંચી પોતાના જ વિચારોમાં ગડમથલ ઊભી કરી અનિશ્ચિતતાથી ધૂંધવાયા કરતા હોય. આપેલાં વચનોમાંથી ફરી જતાં સંકોચ ન થાય. આવું તો કેટલુંય આપણા વ્યક્તિત્વમાં સહેજે પડ્યાતું હોય છે, જ્યારે આપણી બુદ્ધિ અસ્થિરતાનો શિકાર બને છે.

આ પ્રકારની બૌદ્ધિક અસ્થિરતાના જ પરિણામરૂપે જ તો આપણે ક્યારેક અરુચિ, નિરુત્સાહિતા કે કંટાળા જેવી હીણી

ભાવનાઓના શિકાર બનીએ છીએ. વળી, ચિંતા, વ્યગ્રતા, ઉગ્રતા, ભીતિ, વિભ્રાંતિ, વ્યસન, દૂષણ કે પછી અનિદ્રા જેવા રોગો પણ આ બૌદ્ધિક સ્થિરતાની ઊણપને લીધે જ આપણને વળગેલા રહે છે.

અર્જુન આવી અસ્થિરતાનો શિકાર બન્યો. તેના વિચારો ડહોળાયા એટલે તેનું જીવન ડહોળાયું. તેના નિર્ણયો અને નિશ્ચયોની અસ્થિરતાએ જ તેને હયમયાવી મૂક્યો હતો. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પાર્થની આ પરિસ્થિતિને સ્પષ્ટ રીતે પામી ચૂક્યા હતા. તેના વિચારો સ્થિર થાય તે અનિવાર્ય હતું. તેથી તેમણે અર્જુનને ઉપરોક્ત શબ્દોમાં બુદ્ધિની નિશ્ચળતાનો ઉપદેશ કર્યો.

■ સમાધૌ અચલા બુદ્ધિ: - સમાધિમાં અચળ બુદ્ધિ

‘સમાધાવચલા બુદ્ધિસ્તદા યોગમવાપ્સ્યસિ’ એમ કહીને શ્રીકૃષ્ણે અહીં બુદ્ધિને સમાધિમાં અચળ રાખવા ઉપર ભાર આપ્યો છે. સમાધિ યોગસાધનાની ચરમ સીમા છે. ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણની વૃત્તિઓ પરમાત્મમય થઈ રહે તેને સમાધિ કહેવાય. આથી સમાધિ એટલે પરમાત્મસ્વરૂપની નિષ્ઠા. જે પરમાત્મસ્વરૂપમાં અચળનિષ્ઠા પામ્યો તે જ સાચો સમાધિનિષ્ઠ. તે જ સાચો યોગી. બૌદ્ધિક સ્થિરતા વગર આવા સમાધિનિષ્ઠ યોગી થવું અશક્ય છે એમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અહીં સમજાવે છે.

પરમાત્મસ્વરૂપમાં અચળ બુદ્ધિ એટલે સમજણની સ્થિરતા. સ્વચ્છ અને પ્રશાંત સરોવરમાં પૂર્ણિમાની રાત્રિએ ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ કેટલું આબેહૂબ ઝિલાય છે ! કેટલો ઝગમગાટ દેખાય છે ! પરંતુ એ જ સરોવરમાં મોટો પથ્થર પડે તો ? ઝગમગતાં જલતરંગો અને અસ્થિરતાનું સામ્રાજ્ય ! પછી તો ન સ્વચ્છ ચંદ્ર દેખાય કે ન તો ઝળહળાટ. સમજણોની બાબતમાં પણ આવી ઘટના ક્યારેક બને છે. ખાસ કરીને આધ્યાત્મિક સમજણોમાં. હા, એ પણ ખરું કે આવું બનવા પાછળનાં કારણો પણ જુદાં જુદાં હોય છે.

પરમાત્મા નિર્દોષ છે, દિવ્ય છે, દયાળુ છે, દુઃખવિનાશક છે, સુખનિધિ અને સુખપ્રદાયક છે, તેમનામાં પાપ નથી, માયા નથી, મારું-તારું નથી, ઈત્યાદિ - આ આધ્યાત્મિક સમજણો છે. શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષનાં વચનો દ્વારા આવી સમજણો આપણને પ્રાપ્ત થતી રહે છે. આમ છતાં જ્યારે કોઈ કપરી પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થવાનો વખત આવે છે ત્યારે સમજણોની સ્થિરતાની સાચી પરખ થવા લાગે છે. ક્યારેક ધન-સંપદા ન મળે કે મળેલી જતી રહે, ક્યારેક કૌટુંબિક સમસ્યાઓ ઊભી થાય, ક્યારેક સામાજિક કે વ્યાવહારિક મુશ્કેલીઓ સર્જાય, ક્યારેક રોગાદિ દૈહિક આપદાઓ આવી પડે, કે પછી ક્યારેક અપમાનની ઝડીઓ વરસવા લાગે ત્યારે આપણા અંતઃકરણનું સરોવર જાત-જાતના શંકા-કુશંકાના વિચારતરંગોથી ખળભળવા લાગે છે. પરમાત્મસ્વરૂપની સમજણ ડગમગવા લાગે છે. ભગવાન આવું કેમ કરતા હશે, બીજા કોઈને નહીં ને મને જ કેમ આવું કર્યું? અથવા તો ભગવાન થઈને આવું આચરણ કેમ કર્યું? ...આવા કેટકેટલાય સંશયોથી અંતર વિશ્લુબ્ધ થઈ ઊઠે છે. વિચારો મૂંઝવણથી ઘેરાઈ જાય છે. સમજણો ચૂંથાઈ જાય છે. લોકમાં આવી પરિસ્થિતિ આવે ત્યારે બુદ્ધિ બ્લેર મારી ગઈ એમ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. ત્યારે શું સમજવું એ ખબર પડતી નથી. બસ, આને જ બૌદ્ધિક અસ્થિરતા કહેવાય. આવી બૌદ્ધિક અસ્થિરતાને લીધે જ પરમાત્મસ્વરૂપના નિશ્ચયમાં અનિશ્ચયના ઘાટ થવા લાગે છે. ચિત્તની શાંતિ ખોરવાય છે. અને આવું થાય એટલે તે યોગને ન પામી શકે. યોગી ન થઈ શકે.

આ સિવાય ઘણી વાર લૌકિક વિષયભોગ ભોગવવાની અતિશય લાલસાને લીધે પણ વિચારો વિકૃત થઈ જાય ને બૌદ્ધિક અસ્થિરતા જન્મે. પરિણામે યોગસાધનાને લાખ ગાઉનું છેટું થઈ જાય. પરમાત્મધ્યાનમાં મન લાગે નહીં. ભજન ગમે નહીં. એ તો ઠીક પણ રોજિંદી ક્રિયાઓમાંય બરકત આવતી નથી.

ક્યારેક ભગવાનનાં મનુષ્ય ચરિત્ર જોઈ-સાંભળી પરમાત્મ-સ્વરૂપની સમજણમાં ડગમગાટ થવા લાગે છે. જેમ કે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની રાસલીલાનું વર્ણન સાંભળી પરીક્ષિત રાજાની સમજણ ડહોળાવા લાગી. વિચારોમાં સંશયોના લોઢ ઊઠવા લાગ્યા ને બોલાઈ ગયું કે ધર્મના ધરતલ થઈને ભગવાને આમ કેમ કર્યું ? નિશ્ચયમાં અનિશ્ચયના ઘાટ થવા લાગ્યા. સમજણ ડગમગી, હવે યોગસમાધિ ક્યાંથી લાગે ? મન અશાંત થઈ ગયું.

પરમાત્માના સામર્થ્યને ભૂલવું એ પણ એક પ્રકારની બૌદ્ધિક અસ્થિરતા જ છે. પરમાત્મા સર્વકર્તા-હર્તા છે એ તો શાસ્ત્રીય સનાતન સિદ્ધાંત છે. આમ છતાં મનુષ્ય ‘પરમાત્મા કર્તા છે’ તે ભૂલીને પોતાની જાતને જ કર્તા માનવા લાગે છે ત્યારે તેને ઘણી વૈચારિક મુસીબતોનો સામનો કરવો પડે છે. અર્જુનને અહીં કાંઈક એવું પણ થયું છે. તેની વૈચારિક અસ્થિરતાનું કારણ એ પણ છે કે તે જ્યારે યુદ્ધ કરવા સજ્જ થાય છે ત્યારે તેમાં ભગવાનની આજ્ઞા-અનુવૃત્તિની પ્રધાનતા વીસરી જાય છે. ભગવાન જ સર્વકર્તા છે તે સિદ્ધાંત વીસરી જાય છે અને હું જ કરું છું એવા અભિમાનને તાબે થઈ જાય છે. પરિણામે તેનો સૂક્ષ્મ અહંકાર તેને હણી નાંખે છે. ધર્મસંમૂઢ્યેતા બને છે. કિંકર્તવ્યમૂઢ બને છે. ધૂંધવાય છે.

કેવું આશ્ચર્ય છે ! રથમાં જ ભગવાનનો પ્રત્યક્ષ યોગ છતાં પાર્થ યોગી થઈ ન શકે ! બૌદ્ધિક અસમતુલનનો આ ચમત્કાર છે. એટલે જ શ્રીકૃષ્ણ બુદ્ધિને સ્થિર કરવાનો આગ્રહ રાખે છે.

■ શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના બુદ્ધિ: - કાયા કાનની બુદ્ધિ

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પાર્થની બુદ્ધિને અહીં શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના તરીકે સંબોધી છે. શ્રુતિ એટલે સાંભળવું. વિપ્રતિપન્ના એટલે વિબ્રાંત. જાત-જાતની વાતો સાંભળીને વિબ્રાંતિમાં પડેલી બુદ્ધિ એટલે શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના બુદ્ધિ. લોકો આવી બુદ્ધિવાળાને કાયા કાનનો કહેતા હોય છે. શ્રીકૃષ્ણને અર્જુનના વૈચારિક વિક્ષોભનું વધુ એક કારણ એ પણ લાગ્યું કે તેણે ન સાંભળવા જેવી વ્યક્તિના શબ્દો ધ્યાન દઈ સાંભળ્યા હતા. ન સાંભળવા જેવા શબ્દો સાંભળ્યા હતા. અને જુઓ પરિણામ - મહાવીર, મહારથી અને યુદ્ધવિશારદ ગણાતા પાર્થને તે શબ્દોએ ‘સીદન્તિ મમ ગાત્રાણિ ...ગાણ્ડીવં સંસ્રતે હસ્તાત્’ જેવી પરિસ્થિતિમાં મૂકી દીધો. ધર્મસમ્મૂહચેતા: કરી નાંખ્યો ! મહામનીષી અને સાક્ષાત્ ઈશ્વરાવતાર પાર્થસારથિની સાથે ઉપસ્થિત પાર્થને કાર્પણ્યદોષોપહત: કરી નાંખ્યો ! સેનયોરુભયોર્મધ્યે રથં સ્થાપય મેઽચ્યુત જેવા ઉત્સાહને સ્થાને ન યોત્સ્યે જેવી કાયરતાએ સ્થાન લઈ લીધું ! ભલેને સાંભળનારે ભોળાભાવે ભૂલ કરી, પરંતુ સંભળાયેલા શબ્દોએ તો જે કરવાનું હતું તે કરી જ નાંખ્યું.

ગીતા પૂર્વેનો ઇતિહાસ વિચારતા કરી મૂકે એવો છે. મહાભારત યુદ્ધના કેટલાક દિવસો પહેલાંની વાત છે. આંધળા ધૃતરાષ્ટ્રને એક ચાલ સૂઝી આવી. તેણે સંજયને બોલાવ્યા. પાંડવોની છાવણીમાં જઈ કેટલીક વાતો કરવા આદેશ કર્યો. કેવળ આદેશ જ ન કર્યો, કઈ વાત કરવી તે પણ કહ્યું. કયા શબ્દોમાં કરવી તે પણ સમજાવ્યું. કઈ રીતે કરવી તે પણ કહ્યું અને કોને કહેવી તે પણ સમજાવ્યું. યુધિષ્ઠિરની ધર્મપ્રિયતા તેઓ જાણતા હતા. અર્જુનના ભોળપણને તેમણે પારખી રાખ્યું હતું. તેના કાયા કાન તેમની ગણતરીમાં હતા. હા, એ ખરું કે તેઓ શ્રીકૃષ્ણની વિચક્ષણતાથી પણ પૂરેપૂરા માહિતગાર હતા. આમ છતાં તેમના ગણિત પ્રમાણે આ ચાલમાં શ્રીકૃષ્ણની બાદબાકી હતી. શબ્દોની માયા-જાળનું નિશાન ભોળા પાંડવો હતા. શ્રીકૃષ્ણ સાંભળે તેનો વાંધો નથી, પરંતુ પાંડવો ન સાંભળે તેવું ન થવું જોઈએ એ એમનો ઈરાદો હતો. એમાં પણ યુધિષ્ઠિરને મુખ્ય રાખીને આ શબ્દો સંભળાવવાના હતા. પરંતુ પાર્થના કાને પડ્યા વગરનો એક પણ શબ્દ ન હોય એ પણ ધ્યાન રાખવાનું હતું. પાંડવોનો યુદ્ધ માટેનો જુસ્સો ભાંગી પાડવા માટેની એ શબ્દજાળ હતી. છતાં સંધિના પ્રામાણિક પ્રસ્તાવની જેમ વાતો કરવાની હતી.

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે, ‘હે સંજય ! તું પાંડવોની છાવણીમાં જા અને કહેજે કે ધૃતરાષ્ટ્ર તમારા સૌનું હિત ઈચ્છે છે. સતત તમારા ગુણો અને કીર્તિને ગાય છે. તેઓ તો તમારી સાથે સંધિ કરવા ઈચ્છે છે. હે સંજય ! આવી ને આવી શાંતિ અને સુલેહની વાતો કરજે. જરાય ઉગ્ર થતો નહીં, આમ કહી, જે જે કહેવાનું હતું તે સંજયને સમજાવ્યું. પાંડવોનાં ભરપૂર વખાણ કર્યાં. અને અંતે એક અગત્યની સૂચના આપી કે, ‘હે સંજય ! બોલવામાં સજાગ રહેજે. તારા શબ્દોમાં એક પણ શબ્દ એવો ન હોવો જોઈએ કે જેનાથી પાંડવો કોપિત થઈ જાય. અથવા તો એ શબ્દો યુદ્ધનું કારણ બને.’

ધૃતરાષ્ટ્રનો એક એક શબ્દ જાણે પાંડવ પ્રત્યેના તેમના સદ્ભાવને અને કૂણી લાગણીને અભિવ્યક્ત કરી શકતો હતો. પાંડવોની લાગણીઓને પળવારમાં જીતી લે તેટલું સામર્થ્ય તે શબ્દોમાં તેમણે ભરી મૂક્યું હતું. યુદ્ધ બાબતમાં તેમની સંપૂર્ણ અરુચિ છે એમ સાંભળનારને લાગ્યા વિના રહે જ નહીં એવી જાદુઈ શક્તિ તે શબ્દોમાં સહજ હતી.

સંજય પાંડવોની છાવણીએ ગયા. વાતની શરૂઆત તેમણે આ પ્રમાણે કરી -

‘અજાતશત્રું ચ વૃકોદરં ચ ધનઞ્જયં માદ્રવતીસુતૌ ચ ।

આમન્ત્રયે વાસુદેવં ચ શૌરિ યુયુધાનં ચેકિતાનં વિરાટમ્ ॥’

‘હું અજાતશત્રુ યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, અર્જુન, નકુળ, સહદેવ, વસુદેવપુત્ર શ્રીકૃષ્ણ, સાત્યકિ, ચેકિતાન તથા વિરાટને મારી વાત સાંભળવા આમંત્રિત કરું છું.’ (મહાભા. ઉ.પ. ૨૫/૨) આમ બધાને વાત સાંભળવાનું કહીને તુરંત પાંડવો તરફ ફર્યા અને સીધી જ પાંડવો સાથે વાત શરૂ કરી. તેમણે કહ્યું -

‘સર્વૈર્ધર્મૈઃ સમુપેતાસ્તુ પાર્થાઃ સંસ્થાનેન માર્દવેનાર્જવેન ।

જાતાઃ કુલે હ્યનૃશંસા વદાન્યા હ્રીનિષેવાઃ કર્મણાં નિશ્ચયજ્ઞાઃ ॥’

‘હે પાર્થ ! કુંતીના પુત્રો ! આપ સર્વે તો દયા, કોમલસ્વભાવ અને સરળતા વગેરે ગુણોથી, સર્વ ધર્મોથી યુક્ત છો. આપ ઉત્તમ કુળમાં જન્મ્યા છો. આપ લોકોમાં કૂરતાનો સર્વથા અભાવ છે. આપ ઉદાર છો. લજ્જાશીલ છો અને કર્મોના પરિણામને સારી રીતે જાણી શકો છો.’ (મહાભા. ઉ.પ. ૨૫/૫) ‘વળી ભયંકર સૈન્યને એકઠા કરનાર હે પાંડવો ! આપ સર્વે તો સાત્ત્વિક

છો તે તમારા દ્વારા કોઈ નીચ કર્મ થઈ જ કઈ રીતે શકે, આપનામાં કોઈ દોષ હોય તો તે સફેદ વસ્ત્ર પર કાળા ડાઘની જેમ દેખાયા વગર રહે નહીં. માટે હે પાંડવો ! જેમાં સર્વનાશ દેખાઈ રહ્યો છે, જેમાંથી પૂર્ણતઃ પાપનો ઉદય થાય છે, જે નરકનો હેતુ છે, જેમાં જય તથા પરાજય બંને સમાન છે, એવા યુદ્ધ જેવા કઠોર કર્મ માટે ક્યો સમજુ મનુષ્ય ઉદ્યમ કરે ? વળી, હે પાર્થો ! જો તમે કૌરવોને મારશો તો તે જ્ઞાતિવધ ગણાશે. અને સંબંધીજનોને મારવા તે સારું માનવામાં નહીં આવે. તમે જીવશો પણ નિંદા સાથે. આવું નિંદિત જીવન તો મૃત્યુ સમાન જ કહેવાય. ભલા તમે તો કુંતીપુત્રો છો, તમે નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન બીજા અધમ મનુષ્યની જેમ આવું ઘૃણાસ્પદ કર્મ કઈ રીતે કરી શકો ? ન તો આમાં ધર્મની સિદ્ધિ છે કે ન તો અર્થની. માટે હું તો આપ સૌને હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરવા આવ્યો છું. આપ સ્વયં વિચાર કરી જુઓ કે સૌ કુરુવંશીઓનું કલ્યાણ કઈ રીતે થાય ?

આટલું કહી અંતે સંજય શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનનો નિર્દેશ કરી પોતાના વક્તવ્યનો ઉપસંહાર કરે છે. તેઓ કહે છે કે મને તો વિશ્વાસ છે જ કે - ‘ન હ્યેવમેવં વચનં વાસુદેવો ધનંજયો વા જાતુ કિંચિન્ન કુર્યાત્’

‘વસુદેવપુત્ર શ્રીકૃષ્ણ અથવા તો અર્જુન આ બેમાંથી કોઈ મેં પ્રાર્થનાપૂર્વક કરેલી વાતને કોઈ કાળે ટુકરાવી નહીં દે. એટલું જ નહીં પણ જો પ્રાણ માંગવામાં આવે તો આ અર્જુન તો પોતાના પ્રાણ પણ આપી દે તેવો છે. તો પછી બીજી વસ્તુઓ માટે તો કહેવું જ શુ ? ઈત્યાદિ.’ (મહાભા. ઉ.પ.૨૫/૬૫૧૫)

આમ સંજયનું ભાષણ પૂરું થયું. યુધિષ્ઠિરે સૌ વતી જે જવાબ આપવાનો હતો તે આપ્યો. શ્રીકૃષ્ણે પણ પોતાના વિચારો સ્પષ્ટ કર્યા અને ધૃતરાષ્ટ્રને જે કહી સંભળાવવાનું હતું તે કહી સંભળાવ્યું. આ વાત થયે દિવસો વીતી ગયા. નિર્ણય તો યુદ્ધનો થયેલો જ હતો. પરંતુ આ શબ્દોની ભયંકરતા ત્યારે સમજાય છે જ્યારે તેની માયાજાળમાં સમરાંગણે સજજ થયેલો અર્જુન પોતે જ સપડાઈ ગયો. પ્રથમ અધ્યાયના અર્જુનના શબ્દોને ધ્યાનથી વાંચીશું તો તે શબ્દોમાં ધૃતરાષ્ટ્રે રચેલા શાબ્દિક વ્યૂહ રચનાનાં પરિણામો દેખાશે. સાંભળેલા શબ્દોની અસર અર્જુનની બુદ્ધિ પર થઈ ગઈ. તેના વિચારો ડહોળાઈ ગયા. શંકા-કુશંકાઓએ અંતઃકરણ ઘેરી લીધું. યુદ્ધ માટેનો જુસ્સો અચાનક ઓગળી ગયો. સુખ-ચેન જતું રહ્યું અને કર્તવ્ય ભૂલી, નહીં લડવાની હઠ પકડી તે બેસી ગયો.

જેવો શબ્દ સાંભળે તેવો જીવ થઈ જાય એમ મૂળ અક્ષરમૂર્તિ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ કહ્યું છે. તેનું એક ઉત્તમ ઉદાહરણ અર્જુન બની જાય છે.

એટલે જ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે આ વાસ્તવિકતાને અર્જુન સમક્ષ છતી કરી અને કહ્યું - ‘શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના તે યદા સ્થાસ્યતિ નિશ્ચલા।’

‘હે અર્જુન ! જાત-જાતનું સાંભળીને, ન સાંભળવાનું સાંભળીને વિભ્રાંતિમાં પડેલી તારી બુદ્ધિને તું નિશ્ચલ બનાવ. સ્થિર કર. બૌદ્ધિક સ્થિરતા વગર તું યોગી નહીં થઈ શકે.’

■ શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના બુદ્ધિઃ - શાસ્ત્રાર્થભ્રાંત બુદ્ધિ

શ્રુતિ શબ્દનો બીજો અર્થ થાય છે - વેદાદિ શાસ્ત્ર. શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના બુદ્ધિઃ એટલે શાસ્ત્રોના શબ્દોથી વિભ્રાંત થયેલી બુદ્ધિ. આ કેવું આશ્ચર્ય કે શાસ્ત્રો જ બુદ્ધિને ડહોળી નાંખે ! હા, વાત ખોટી નથી. પરંતુ તેમાં શાસ્ત્રોનો વાંક નથી. પદ્ધતિનો વાંક છે. વેદાદિ શાસ્ત્રો તો સત્ય, સનાતન ત્રિકાલાબાધિત, અવિનાશી સિદ્ધાંતોનો મહાસાગર છે. આમ છતાં તેને વાંચનાર જો પોતાની મેળે વાંચવા જાય, પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે જ સમજવા મથે અને કોઈ અનુભવીના શરણે જઈ તે શબ્દોનાં રહસ્યને ન પામે તો શાસ્ત્ર શસ્ત્ર બની જાય. નિર્ણાયક શબ્દો જ તેના માટે સંશયક બની જાય. અંતઃકરણ વિભ્રાંતિથી વ્યાકુળ થઈ જાય.

અર્જુનની વિભ્રાંતિનું એક કારણ આ પણ છે. તે શબ્દોના રહસ્ય સમજવાની પદ્ધતિ ભૂલ્યો છે. શાસ્ત્રશબ્દોનાં રહસ્યોનું તારણ તે પોતાની રીતે કરવા લાગી ગયો છે. શાસ્ત્રોમાં દર્શાવેલ પુણ્ય-પાપનાં લક્ષણો શ્રીકૃષ્ણને સમજાવવા લાગ્યો છે. તેને ખબર જ નથી પડતી કે તેનો મોહજન્ય અનુરાગ તેને ભોળવી રહ્યો છે. ભટકાવી રહ્યો છે. ‘ઉત્સાદ્યન્તે જાતિધર્માઃ કુલધર્માશ્ચ શાશ્વતાઃ’ (ગીતા ૧/૪૩), ‘ઉત્સન્નકુલધર્માણાં મનુષ્યાણાં જનાર્દન। નરકેનિયતં વાસો ભવતીત્યનુશુશ્રુમઃ॥’ (ગીતા ૧/૪૪) વગેરે શબ્દોમાં શાસ્ત્રોનાં વાક્યોનો તાત્પર્યાર્થ સમજવામાં તેની બુદ્ધિ ભટકી ગઈ છે તે જણાઈ આવે છે. આવું થાય એને શાસ્ત્રની તંતી નહીં એવું કહેવાય. આ તંતીમાં ફસાયેલો શાસ્ત્રમાંથી ન સમજવાનું સમજે. સમજવાનું ન સમજે. અવળું સમજે. આ જ બૌદ્ધિક વિભ્રાંતિ છે. અર્જુન એમાં ફસાયો.

અહીં શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનનાં વચનો યાદ આવે છે. તેમણે કહ્યું - ‘શાસ્ત્રમાં જ્યાં જ્યાં અધ્યાત્મવાર્તા આવે છે તે

કોઈને સમજાતી નથી અને ભ્રમી જવાય છે.’ (વચનામૃત ગદ્યા પ્રથમ ૭) અર્જુન ભ્રમી ગયો.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તેને વિભ્રાંત અવસ્થામાંથી બહાર કાઢવા ઇચ્છે છે. શાસ્ત્રની તંત્રીથી છોડાવવા ઇચ્છે છે. યોગ્ય પદ્ધતિ પ્રમાણે શાસ્ત્રશબ્દોનાં તાત્પર્યને તે સમજતો થાય એ એમને જરૂરી લાગે છે. આ યોગ્ય પદ્ધતિ એટલે અનુભવી અને શ્રોત્રિય ગુરુએ દર્શાવેલ દષ્ટિકોણ દ્વારા જ શાસ્ત્રશબ્દોને સમજવા. અર્જુન માટે તો શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ ત્યારે ગુરુ હતા. તે સ્વરૂપમાં જ જોડાઈને અર્જુને સમાધિનિષ્ઠ યોગી થવાનું હતું. આથી પાર્થની બુદ્ધિને શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના કહીને તેમણે ટકોર પણ કરી છે. ગમે તે વાંચવું નહીં અને ગમે તેમ વાંચવું નહીં એ અહીંનો મર્મ છે.

ખરેખર, નજર સમક્ષ રાખવા જેવો આ ઇતિહાસ છે. શબ્દ અને બુદ્ધિની નિકટતાનો અહીં ખ્યાલ આવે છે. શબ્દો વિચારોને કેટલી હદે પ્રભાવિત કરી શકે તે સહેલાઈથી સમજાઈ જાય છે. બોલનો તોલ કરવાનો ઉપદેશ પ્રાપ્ત થાય છે.

આથી જ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાન શબ્દો સાંભળવા બાબતમાં ચેતવણી આપતાં કહ્યું છે કે, ‘આવી ભગવત્સ્વરૂપ સંબંધી જે વાર્તા તે તો શાસ્ત્રમાંથી પણ પોતાની મેળે સમજાય નહીં. અને સદ્ગ્રંથોમાં આવી વાર્તા તો હોય પણ જ્યારે સત્પુરુષ પ્રગટ થાય છે ત્યારે તેમના મુખ થકી જ વાત સમજ્યામાં આવે છે, પણ પોતાના બુદ્ધિબળે કરીને સદ્ગ્રંથોમાંથી પણ સમજાતી નથી.’ (વચનામૃત ગદ્યા મધ્ય પ્રકરણ-૧૩)

આમ બૌદ્ધિક નિશ્ચયતાને યોગપ્રાપ્તિની પૂર્વભૂમિકા રૂપે આ શ્લોકમાં ઉપદેશવામાં આવી છે. અસ્તુ.

— સાધુભદ્રેશદાસ (પદ્મદર્શનાચાર્ય, પીએચ.ડી., ડી.લીટ) ◆